

Rondom Schokland is het verenigingsorgaan van de *Vrienden van Schokland*, ingeschreven bij de *Kamer van Koophandel* te Lelystad onder nr. 40059053.

BESTUUR *VRIENDEN VAN SCHOKLAND*

Voorzitter

Harrie Scholtmeijer; tel. 0527 620490

Secretaris

Corry Hendrix-Mocking; tel. 0527 652771
Oud Emmeloorderweg 18, 8308 PK Nagele
E-mail: fam.hendrix@hetnet.nl

Penningmeester

David Roemers; tel. 06 14 57 82 36

Ledenadministratie

Theo Hersevoort; tel. 0527 613 740
Orionstraat 15, 8303 AT Emmeloord
E-mail: t.v.hersevoort@ziggo.nl

Adviseur

Henk Kloosterman; Museum Schokland,
Telefoon: 0527 251396

REDACTIE *RONDOM SCHOKLAND*

Redactie-adres

Hans Hollestelle; tel. 038 3329944
Scheerling 199; 8265 GG Kampen
E-mail: redactie@vriendenvanschokland.nl

Overige leden

Leen van Duivenboden, Leo Kaan,
Harrie Scholtmeijer.

CONTACTPERSONEN

R. Rijs, *Stichting Het Flevo-landschap*
Geologie: Berend Jan Grotenhuis

CULTUURHISTORISCHE INFORMATIE

www.vriendenvanschokland.nl
www.museumschokland.nl
www.nieuwlandergoedcentrum.nl
www.flevolandbovenwater.nl
www.flevo-landschap.nl
www.nopinoorlogstijd.nl
www.schoklanddoordeeeuwenheen.nl

CONTRIBUTIE

Volwassenen □ 15,-; huisgenootleden □ 5,-;
jeugdleden □ 3,75.

ING-Bank: NL30INGB0001179970 of

Rabobank: NL75RABO0346556813

t.n.v. Penningmeester VvS te Emmeloord.

Beëindiging lidmaatschap schriftelijk vóór
1 september van het lopende jaar.

In dit nummer:

► Vereniging

Beste *Vrienden* 2

Redactie

Lezingen in het seizoen 2016-2017 3

Corry Hendrix

Expositie Museum Schokland: 5

Johan Hendrik van Mastenbroek (1875-1945)

Henk Kloosterman

Op zoek naar de ziel van de oude 'Van Heutsz' ... 7

Herman Broers

Flevo-landschap: Nieuw gezicht op Schokland.. 12

Titia Bouman

► Hoofdartikelen

Schoolmeester op Schokland:

Arnoldus Legebeke (1809-1885)..... 14

Aaldert Pol

Silhouet Schokland 28

Floor Koedam

Schepen rondom Schokland:

Waterschepen 29

Leo Kaan

Bijzondere landschapselementen of habitats

in de Noordoostpolder 36

Piet Bremer

ISSN 2214-2215

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de auteursrechten voor de illustraties en foto's te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Artikelen voor het herfstnummer dienen uiterlijk op 1 februari 2017 bij de redactie binnen te zijn.

WINTER 2016

Beste Vrienden

Voor u ligt alweer de wintereditie van *Rondom Schokland* voor het jaar 2016.

Gedurende de komende wintermaanden is er in Museum Schokland een wissel-tentoonstelling in het kerkje over de kunstenaar Johan Hendrik van Mastenbroek (1875-1945). Deze getalenteerde schilder werd gevraagd door de Nederlandse overheid om de aanleg van de grote waterstaatkundige werken vast te leggen in tekeningen en schilderijen. In 1932 was hij bij de sluiting van de Afsluitdijk en in 1939 was hij bij de sluiting van het dijksegment van Lemmer naar Urk tijdens de aanleg van de Noordoostpolder.

Er verscheen een nieuw boek over de verbouwing van de Van Heutszkazerne in de stad Kampen tot multifunctioneel gebouw *De Stadskazerne* dat nu o.a. het Stadsarchief en de bibliotheek huisvest.

Aaldert Pol heeft een bijdrage over de onderwijzer op Schokland Arnoldus Legebeke (1809-1885). Deze man heeft zich uitermate ingespannen voor het lager onderwijs op Schokland, maar ook voor de verbetering van het negatieve beeld dat er in de regio heerste over het sterk verarmde eiland. Hij werkte als onderwijzer tijdens de ontruiming van het eiland in 1859.

Redactielid Leo Kaan heeft een artikel over de Waterschepen rondom Schokland. Een type zeilschip dat geschikt was voor meerdere functies: vangstvervoer, sleepboot maar ook gewoon als vissersschip.

Ecoloog Piet Bremer maakte een inventarisatie van de verschillende leefomgevingen die er in de Noordoostpolder zijn ontstaan sinds het droogvallen in 1942. Hoe ontwikkelde de natuur zich op het nieuwe land?

Veel leesplezier!

Hans Hollestelle

Omslag van het boek
*De Stadskazerne over
de geschiedenis van
de Van Heutszkazerne
in Kampen.*

Vrienden van Schokland
CULTUURHISTORISCHE VERENIGING VOOR FLEVOLAND

Donderdagavond- en zondagmiddaglezingen in het seizoen 2016-2017

Corry Hendrix

In het komende lezingenseizoen wordt tot en met april 2017 weer een serie lezingen georganiseerd door de vereniging Vrienden van Schokland.

Op zondagmiddagen op Schokland (15.00 uur) en op donderdagavonden (20.00 uur) in MFC Nieuw Jeruzalemkerk in Emmeloord.

De jaarvergadering wordt, als vanouds, op een donderdagavond in Museum Schokland georganiseerd.

Alle lezingen zijn voor onze leden gratis toegankelijk. Niet-leden betalen de entree van Museum Schokland of van de Nieuw Jeruzalemkerk.

Informatie over onze lezingen vindt u op onze website en/of in de regionale kranten.

Wij nodigen u van harte uit om onze lezingen te bezoeken.

Donderdagavond 19 januari 2017

20:00 uur MFC Nieuw Jeruzalemkerk

Spreker: **Jan Muis**

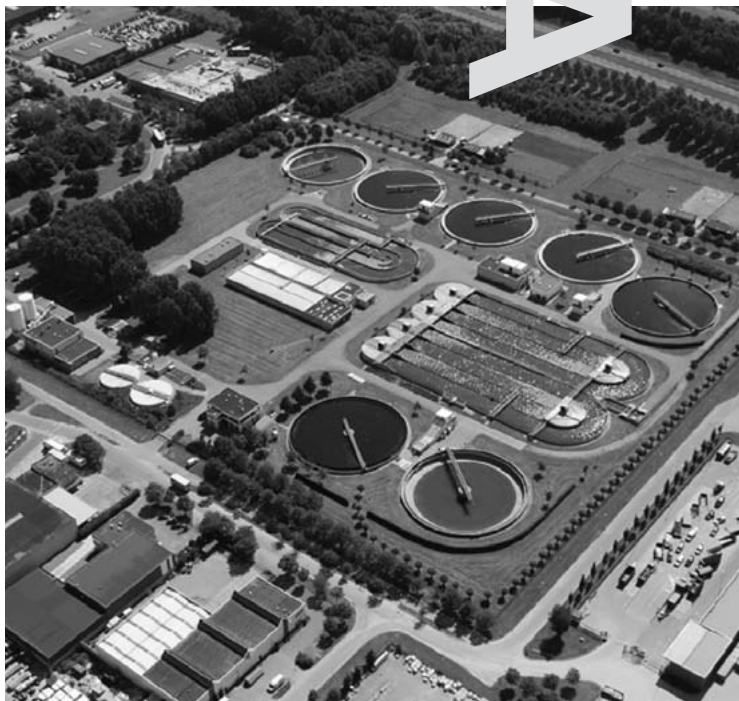
Over: Waterschap Zuiderzeeland

Jan Muis is vrijwilliger bij het Waterschap Zuiderzeeland.

Het waterschap zorgt ervoor dat we 'droge voeten' houden. Maar dat niet alleen, ook veiligheid, milieu, waterzuivering en waterbeheersing behoren tot het takenpakket.

Jan Muis verzorgt lessen in het onderwijs voor groep 7 van basisscholen en verzorgt ook excursies naar de verschillende waterzuiveringsinstallaties en gemalen in de provincie Flevoland.

Jan Muis is een boeiende verteller en legt uit wat een instituut als het Waterschap Zuiderzeeland zoal doet om de kwaliteit van het water in de provincie op peil te houden.

De waterzuiveringsinstallatie van het Waterschap Zuiderzeeland bij Almere.

Foto: Waterschap Zuiderzeeland.

*Een fraaie intacte trechterbeker in 2015 gevonden bij opgravingen van een grafveld bij Dalfsen langs de Overijsselse Vecht.
Bron: historiek.net*

Zondagmiddag 19 februari 2017
15:00 uur in Museum Schokland
Spreker: **Henk van der Velde**
Over: Trechterbekers in Dalfsen, over de opgraving van een grafveld uit de periode van de hunebedbouwers. In Dalfsen werd in 2015 een bijzondere vondst gedaan. Er kwam een compleet grafveld tevoorschijn uit de periode van de hunebedbouwers. Er werd zelfs een boerderijplattegrond uit deze periode ontdekt. Het is de eerste keer in noordwest Europa dat zo'n grafveld gevonden is. Tot voor kort dachten archeologen dat het grafritueel van de hunebedbouwers zich vooral in en bij de hunebedden afspeelde. De vondst van Dalfsen opent nieuwe wegen voor onderzoek. Tijdens de lezing zal Henk van der Velde ingaan op de achtergronden van de vondst en de eerste resultaten van het onderzoek. Er zal aandacht zijn voor het volk van de hunebedbouwers, wie ze waren en waarom ze als eersten kozen voor het boerenbestaan. Over hoe deze keuze de inrichting van het landschap voorgoed verandert heeft maar vooral over wat de graven en vondsten uit Dalfsen aan nieuwe informatie toevoegen aan een bijzondere periode in onze vaderlandse geschiedenis. Tenslotte zal dieper ingegaan worden op de relatie van de vondsten van Dalfsen met die in het stroomdal van de Vecht, dat heel lang geleden ook door Flevoland liep.

Henk van der Velde is tegenwoordig werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij het Archeologisch Diensten Centrum (ADC). Daarnaast is hij directeur van de Roel Brandtstichting. Deze stichting wil een brug slaan tussen (archeologisch) erfgoed uit de praktijk van alledag, de wetenschappelijke studie daarvan en de maatschappij.

Donderdagavond 16 maart 2017

20:00 uur MFC Nieuw Jeruzalemkerk
Spreker: **Wouter Waldus**
Over: de berging van de *IJsselkogge*. Iedereen heeft wel gehoord over de berging van de *IJsselkogge* bij Kampen die in februari 2016 uit de rivier de IJssel werd opgetakeld. Archeoloog Wouter Waldus (1976) is degene die de *IJsselkogge* in 2011 vond. Hij is senior maritiem archeoloog bij ADC ArcheoProjecten. Wouter Waldus woont in Leiden en studeerde daar Archeologie aan de universiteit. De afgelopen twee jaar deed hij een promotieonderzoek naar de betekenis van scheepvaart op de Zuiderzee in de periode van 1550 tot 1900.
Bron: Koggecourant.nl

Donderdagavond 20 april 2017

20:00 uur in Museum Schokland
Jaarvergadering
Spreker: **dhr. Greveling**
Over: de *Zintuigentuin*
De *Zintuigentuin* in Zwartsluis is een natuurgebied van honderd meter lang en vijftien meter breed naast de begraafplaats van het dorp. Omdat er zoveel te ruiken, te zien en te horen is, noemt de beheerder Albert Greveling het de *Zintuigentuin*.

Let op de aankondigingen in de plaatselijke pers over de lezingen van de *Vrienden van Schokland*.

###

11 november 2016 tot en met 2 april 2017

Expositie Museum Schokland

Johan Hendrik van Mastenbroek (1875-1945)
Beeldchroniqueur van de Zuiderzeewerken

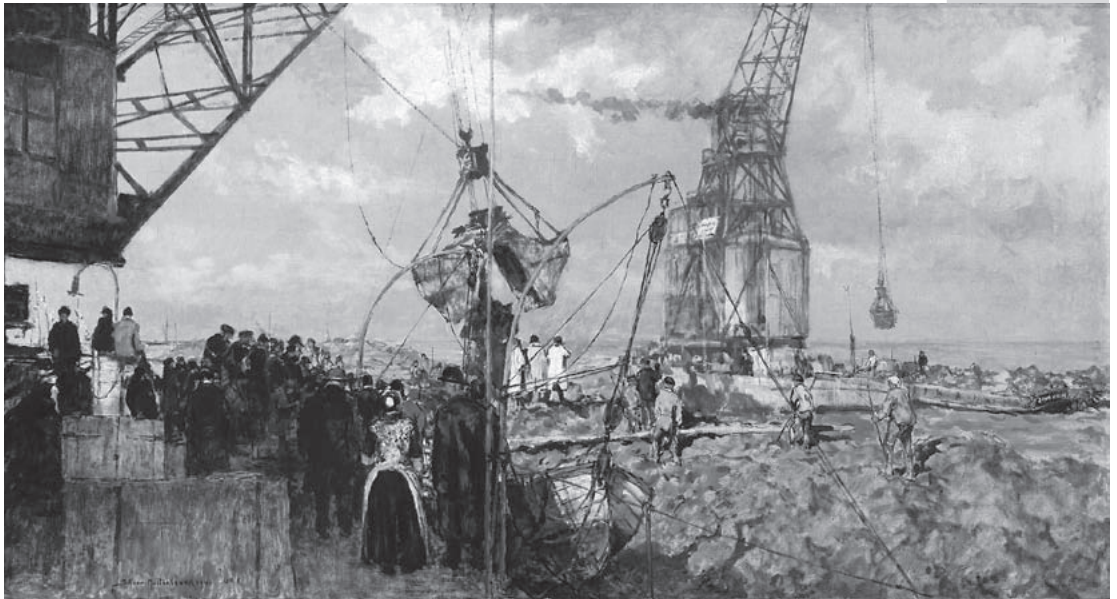
Henk Kloosterman

Johan Hendrik van Mastenbroek werd in Rotterdam geboren. Als zoon van kunstschilder en kunsthandelaar Johannes van Mastenbroek kwam hij al jong in aanraking met het artistieke milieu. Hij raakte er door geïnspireerd en begon te tekenen. Het werd snel duidelijk dat hij talent had. Na diverse verblijven in het buitenland en deelname aan internationale exposities was zijn naam al op jeugdige leeftijd gevestigd.

Hij verwierf grote faam met zijn schilderijen van Rotterdam. Hij schilderde de stad, de haven en de bedrijvigheid op treffende wijze. Het was zijn specialiteit vrij technische onderwerpen als de haven, architectuur en industriële installaties heel sfeervol op doek te zetten.

Zijn talenten bleven niet onopgemerkt. In de jaren 1920 ging het Zuiderzee-project van start. Rond 1930 wilde het ministerie van Waterstaat de werkzaamheden ervan vast te leggen in een gedenkalbum. Samen met vijf andere kunstenaars werd Van Mastenbroek voor deze

Het schilderij "Het laatste schepje" van de schilder J.H. van Mastenbroek uit 1940. Het verbeeldt de sluiting van het dijkvak van de Noord-oostpolderdijk tussen Lemmer en Urk in 1939. Aardig detail is de Urker vrouw in klederdracht die het geheel gade slaat. Bron: Zuiderzeemuseum Enkhuizen.

Een schilderij van J.H. van Mastenbroek gemaakt bij de aanleg van de Afsluitdijk die in 1932 klaar was.

Bron: Zuiderzeemuseum Enkhuizen.

opdracht gevraagd. Hij vertrok met zijn schetsboek naar de Zuiderzee voor meerdere inspectietochten en was diep onder de indruk van de bouw van de immense Afsluitdijk. Dit resulteerde in een reeks aquarellen en schilderijen, waarmee hij zowel binnen als buiten de kunstwereld veel lof ontving.

Na zijn opdracht lieten de Zuiderzeewerken Van Mastenbroek niet meer los. In de jaren daarop volgend maakte hij regelmatig reizen naar de Zuiderzee om de voortgang van 'het grootse werk' te aanschouwen en vast te leggen.

Hierbij had hij een bijzondere werkwijze. Gewapend met potlood en schetsblok verbleef hij dan dagenlang in het gebied, ploeterend door de modder of meelifend op een stoombootje of motorvlet. Naderhand werkte hij in zijn atelier de grove schetsen uit tot gedetailleerde tekeningen, aquarellen en majestueuze schilderijen. Van Mastenbroek was een groot liefhebber van de natuur. Hij voorzag zijn werken vaak van schitterende wolkenluchten en waterpartijen. Mede hierdoor kregen ze naast een grote documentaire waarde ook een hoog artistiek gehalte.

De expositie in museum Schokland bestaat uit tientallen schilderijen en tekeningen. De nadruk ligt op de bouw van de Noordoostpolderdijk tussen 1936 en 1940. Eén van de bekendste schilderijen is getiteld 'Het laatste schepje'. Het verbeeldt het moment van sluiting van het dijkvak tussen Lemmer en Urk. Op het schilderij heeft Van Mastenbroek een Urker vrouw toegevoegd die het einde van haar eiland aanschouwt. Het valt te raden dat zij de feestelijke dijksluiting met gemengde gevoelens zal hebben beleefd. Zo krijgt dit schilderij naast het vastleggen van een belangrijk historisch moment een heel persoonlijk, emotioneel tintje.

Van Mastenbroek heeft op onnavolgbare wijze de Zuiderzeewerken en de bouw van de Noordoostpolderdijk weten te schetsen.

De expositie is een 'must' voor iedereen die interesse heeft in de historie van de Zuiderzee, het Zuiderzeeproject en de buitengewoon artistieke weergave ervan door Van Mastenbroek

###

Bundel verschenen over geschiedenis gerenoveerde Kamper kazerne

Op zoek naar de ziel van de oude ‘Van Heutsz’

Herman Broers

De naam van de bundel was er eerst. ‘En toen won ik er ineens een prijsvraag mee’. Auteur Herman Broers (1970) bedacht de naam De Stadskazernes jaren geleden al voor een nog te schrijven bundel over tweehonderd jaar geschiedenis van de Van Heutszkazerne in Kampen. In overleg werd de naam gedoneerd aan de nieuwe bewoners van het gebouw – onder meer de bibliotheek en het Kamper stadsarchief – in ruil voor adoptie van Broers’ boekproject. Oplevering van gebouw én bundel duurden langer dan gepland maar in oktober was het zover.

’De Stadskazernes, overleveringstocht door de oude ‘Van Heutsz’ is volgens de auteur een ‘gebouwbiografie’, verteld via getuigenissen van haar voormalige bewoners: militairen, gevangenen, studenten. Broers bewerkte enkele fragmenten uit zijn boek tot onderstaand artikel en kijkt terug op de wording van zowel het gebouw als de bundel.

Het was januari 2014 en 1 graad Celsius, zowel buiten als binnen. Het weer was grijs, de donderdagochtend toonde een stille binnenstad. Vanuit de voormalige manschappenkantine op de begane grond van de Van Heutszkazerne keek ik op de Kamper Oudestraat. Of de voormalige grafiekwerkplaats, maar net in welke tijd je de kazerne hebt leren kennen. Ik zat op de enige stoel die in het hele gebouw nog te vinden was, plastic en van onbestemde oorsprong, net als de bijbehorende tafel. Ik maakte mijn eerste notities en begon te wandelen. Dat deed ik twee jaar lang, op en af. Alle uithoeken van het complex heb ik zien veranderen. Na het vertrek van de kunstacademie naar Zwolle in 2004 wist Kampen even niet zo goed wat ze met haar grootste rijksmonument aan moest.

De economische crisis blokkeerde plannen van de nieuwe eigenaar, woningcorporatie deltaWonen, voor hergebruik met winkels en

Omslag van het nieuwe boek over de Stadskazernes van Kampen. Het gebouw is grondig gerenoveerd en huisvest nu het Stadsarchief, de Bibliotheek, de Historische vereniging Jan van Arkel en Radio IJsselmond. (ontwerp: PANKRA, Robert Jan van Noort)

B
O
E
K
E
N

Een van de compagnieën met 'volontairs' van het Instructie Bataljon treedt aan op het Van Heutszplein voor de kazerne, rond 1910. Het plein kreeg de naam van de oude generaal na diens glorieuze bezoek als pas benoemde gouverneur-generaal in Nederlands-Indië aan zijn oude opleidingsplaats in 1904. De naam wordt algemeen gebruikt maar is nimmer door de gemeenteraad bekrachtigd. (foto: collectie SNS Historisch Centrum, Kampen)

appartementen. Wachten op een nieuwe bestemming kon niet langer, het verval drong al diep het pand binnen. Regenwater vooral en duivenpoep, hoe hoger in het gebouw hoe meer. Delen van de zolder, ooit voorzien van slaapnissen voor dienstplichtigen die later veranderden in kleine ateliertjes voor kunstacademiestudenten, waren al onbruikbaar geworden. De 'buitenschil' van de kazerne was in 2014 inmiddels opgeknapt. Het contrast met de wandeling die ik er in 2009 al had gemaakt met oud-academiestudent en kunstschilder Wouter Berns, was enorm. Het dak was dicht, het gebouw was opgedroogd, maar ook grotendeels gestript. Terwijl in 2009 de geest van de oude kunstacademie nog nadrukkelijk rondwaarde, was die in 2014 verdwenen. Twee jaar lang had de hersteloperatie van de gevel geduurd en intussen broedden gemeentebestuur en woningcorporatie met vallen en opstaan een nieuwe toekomst uit: de 'Van Heutsz' moest plek gaan bieden aan het 'cultuurcluster'. De term dekt de lading niet maar stond voor de combinatie van bibliotheek, stadsarchief met archiefbewaarplaats en depot, de stadsarcheoloog, de lokale omroep en de historische vereniging, aangevuld met horeca. Zo zou erfgoed worden behouden en was de oude Kamper binnenstad weer een 'hotspot' rijker.

Waarvan spreekt het gebouw? Ik wilde antwoord op deze eenvoudige vraag die vrij ingewikkeld te beantwoorden leek. Het uiterlijk en de plaats van de kazerne aan de Oudestraat zijn het product van het denken over landsverdediging van het jonge Koninkrijk der Nederlanden ruim tweehonderd jaar geleden: een kazerne in de stad, een verdedigingsobject binnen te verdedigen poorten. Maar tijden waren al aan het veranderen. Door militaire innovaties verviel juist in het begin van de negentiende eeuw de eeuwenoude harde grens tussen stad en land die gemarkeerd werd door vestingwerken en toegangspoorten. In de stad was je veilig, daarbuiten op jezelf aangewezen. Bij moderne oorlogsvoering waren muren en poorten geen obstakels meer en dus werden ze in de loop van de negentiende eeuw bijna overal afgegraven en gesloopt. Bij natiestaten waren het niet de stedelijke kernen maar de landsgrenzen die verdedigd moesten worden. Een stedelijke kazerne had dus geen strategische functie meer. De Van Heutszkazerne in Kampen toont dus als een verdedigingswerk maar is een schoolgebouw. Op intermezzo's na is het dat altijd geweest, eerst voor militairen, later voor hbo-studenten. Er is nimmer gevochten, er is altijd opgeleid. Ook in die functie toonde het complex zich van tijd tot tijd sterk verouderd maar in essentie was het er zeer geschikt voor. Het ligt midden in de stad en is groot genoeg om een eigen biotoop te vormen, voor effectief onderwijs een basisvoorwaarde. Strategisch was het nimmer van belang. Zelfs de Duitse bezetter die de 'Van Heutsz' als oorlogsbuit beschouwde, maakte er liever een slaapplek en een politieke gevangenis van. Ze lieten er legeronderdelen op adem komen en hokten er opgepakte Kampenaren

tot nader order op. Om nog maar te zwijgen van de tienduizenden dwangarbeiders die de nazi's er in de Hongerwinter van '44-'45 in samendreven die de kazerne de donkerste tafereelen bracht die er ooit zijn gezien. Ook daarvan spreekt het gebouw.

Instructie en educatie blijven met bibliotheek en stadsarchief erin ondergebracht de basis, met één groot verschil: Kampen kan nu eindelijk zelf over de kazerne beschikken. Van 1860 tot 1974 moest de stad het 'om niet' aan het rijk verhuren, later werd het aan de kunstacademie zelfs enige jaren verkocht. Toen de academie de stad verliet, bleef de kazerne even dominant als leeg en uitgewoond achter. Nu bleek weer eens hoe groot het gebouw eigenlijk is in relatie tot de stad waarin die gelegen is. Vier verdiepingen inclusief Torengedouw en exercitieloods bruto zeventuizend vierkante meter vloeroppervlakte. En zo ontzettend aanwezig.

De klus is geklaard. De nieuwe 'Van Heutsz' glanst als nooit tevoren, geen twijfel daarover. Maar wat was het heerlijk te wandelen door het pand in verbouw voordat het zover was. Nog één keer kon ik de geschiedenis ervan leeg, kaal en ongefilterd voelen en ruiken. Ik ging op 'overleveringstocht'. Gewapend met de oude tekeningen van stadsarchitecten Plomp en Bondam uit 1830 en 1850-1853, tientallen oude foto's en documenten, wel en niet gerealiseerde ingrepen op papier en in de oude kranten, getuigenissen en interviews, ging ik op zoek naar de ziel van dit grootste rijksmonument van Kampen. Ik dwaalde door oude manschappenverblijven, wapenkamers, slaapzalen en kantines, maar ook door verdwenen tekenlokalen, modeafdelingen, ketelhuisen en schilderzolders en door een tot timmerwerkplaats omgebouwde

exercitieloods die op het offerblok van de vooruitgang belandde. Een lot dat het oude schoolgebouw van het complex, aan de Buiten Nieuwstraat, op het allerlaatste moment bespaard bleef.

Vanuit dat Torengedouw maakte ik ooit zelf kennis met de stad. In september 1988 ging ik vanuit Friesland op kamers in Kampen als eerstejaars student journalistiek. Het was het laatste jaar voordat we naar de hogeschool Windesheim in Zwolle vertrokken. In het Torengedouw – wij noemden het op de academie zo vanwege de kantelen op de dakrand – zaten de praktijkvakken: radio, televisie, geschreven pers en de mediatheek. We kwamen als journo's uitsluitend in het hoofdgebouw van de 'Van Heutsz' voor de nogal vage kunstacademiefesten die er meestal in de kantine plaatsvonden. Kampen was in die jaren een bruisende stad, een academiestad op schaal waarvan de Van Heutszkazerne samen met de synodale theologische universiteit (Oudestraat/Koornmarkt), studentencafé De Moriaan en de soos in de Cellebroederspoort het centrum vormden.

Studenten en militairen verschilden op de meeste punten, maar één aspect was gelijk: ze waren jong, hadden hun vertrouwde omgeving elders verlaten en stonden voor het eerst op eigen benen, op weg om te ontdekken wie ze wilden zijn en worden. De 24.000

Tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt de kazerne één van de grote opvanglocaties in Kampen voor Belgische vluchtelingen. Van oktober 1914 tot eind januari 1915 verblijven er 1600 in Kampen, van wie een groot aantal militairen in de kazerne aan de Oudestraat. (foto: collectie SNS Historisch Centrum, Kampen)

Een groep jongens in de manschappenkantine van het Instructie Bataljon. Rechts achteraan staat (met witte muts) Albertus 'Paatje' Leeuwe, veertig jaar kantinebaas in de kazerne en vertrouwensman van vele jonge rekruten die vaak voor het eerst ver van huis kampen met heimwee. (foto: www.picturesfrom.nl, nr. 262968. Recentelijk verworven door Stadsarchief Kampen)

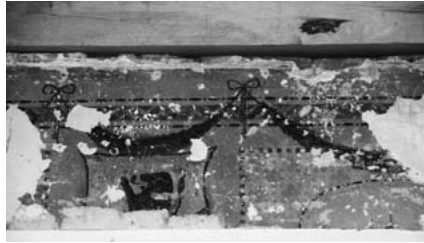
jongens vanaf zestien jaar die zich tussen 1850 en 1924 meldden voor het Instructie Bataljon stonden – in hun tijd – op hetzelfde punt als de krap 10.000 academiestudenten die in de jaren tachtig en negentig in Kampen belandden: in de Van Heutszkazerne begon de reis. Het was een instroom die Kampen een dynamiek verschaft die sinds deze kazerne leeg kwam, node wordt gemist. Je zou bijna vergeten welke energie er immer van dit gebouw is uitgegaan. En toch was er midden jaren zeventig van de vorige eeuw ook een bejaardensoos gevestigd. De afhankelijkheid van de luimen van hogere overheden is voor Kampen van alle tijden: rijksbeleid ontnam de stad evenveel als het bracht. Het verhaal van de Van Heutszkazerne is de spiegel van deze voortdurende haatliefde-verhouding van Kampen met het rijk. Zowel komst als vertrek van grote instellingen kleurden het lot en vaak speelde de kazerne aan de Oudestraat er een rol in. Het verhaal van Kampen in de laatste twee eeuwen – opkomst, neergang en voortdurende heruitvinding – ligt in het levensverhaal van deze stedelijke kazerne besloten.

Aan de hand van wat het gebouw mij vertelde, wilde ik haar biografie schrijven. Helaas werd de 'Van Heutsz' vaak verlaten door bewoners die hun leven elders voortzetten: ze namen bijna alles mee. Vervolgens

werd de kazerne tot op het kale bot gestript. Het enige dat binnen overbleef en wijst op het oorspronkelijke militair gebruik, waren sterk door vocht en afbladdering aangetaste muurschilderingen op de binnengevel van de oude manschappenkantine. Op foto's uit 1910, bewaard in het Stadsarchief in hetzelfde gebouw, zijn ze in volle glorie te zien. Veel militaire sporen werden al uitgewist in de jaren '70, '80 en '90 toen de academies er antimilitaristisch en expressief als ze waren korte metten mee maakten. Alleen de 'kop' van Willem III boven de hoofdingang lieten ze zitten, al scheelde ook dat heel weinig. In 1980 schilderden ze hem blauw en midden jaren negentig viel hij door nog altijd onbekende oorzaak eens van zijn sokkel. Willem III en de plaquettes uit 1900 boven de hoofdingang herinneren nog aan het Instructie Bataljon, het militaire onderwijsinstituut waarvoor de kazerne in haar huidige gedaante werd gebouwd. De rest moet in de archieven gezocht worden. De charme van het complex is duidelijk: het staat midden in de stad, het is op de begane grond na eigenlijk een heel licht gebouw en je kunt er genadeloos verdwalen. Navigeren lukt het beste aan de hand van je uitzicht (zie ik de IJssel nog?). De stad en de rivier, ze zijn overal vanuit de kazerne. Bij de hoge ramen van de oude grafiekwerkplaats op de hoek van de Botervatsteeg, zit je als het ware op de Oudestraat. Met iedere verdieping die je hoger komt, neem je verder afstand van de stad. Het contact met de straat wordt ingeruild voor een fenomenaal uitzicht over Kampen, de IJssel en het buitengebied. Op mijn 'overleveringstocht' ontmoette ik veel boeiende oud-bewoners. Zoals de eerste commandant, Johan van Mulken, de enige geboren Kampenaar die er ooit de leiding had. Hij schopte

het ver in zijn leven. Ik trof aan de jonge Jo van Heutsz, de latere generaal naar wie de kazerne veertien jaar na diens overlijden genoemd zou worden. Ik wandelde door de ‘spookhoek’ die de wachtlopers aan het einde van de negentiende eeuw de stuipen op het lijf joeg en ik luisterde met hen naar het nachtelijke gehuil dat kwam uit het lokaal van de ‘schillevrouwen’. Ik deelde de wanhoop van burgemeester Van Tuinen die in de jaren zeventig van de vorige eeuw het lot van de leegstaande kazerne bijkans als dat van hemzelf ervoer. Ik sliep en schilderde samen met hbo-studenten op zolder. En ik schudde de hand van Albertus ‘Paatje’ Leeuwe, de trouwe kantinebaas van het Instructie Bataljon die er langer diende dan wie ook en met ‘zijn’ kazerne vergroeide.

In augustus 2016 was ik uitgewandeld. De kazerne was klaar en ik ook. Is de ‘Van Heutsz’ nog steeds de ‘Van Heutsz’? De structurele problemen uit het verleden zoals gebrekkige hygiëne, slechte riolering en niet te verwarmen hoeken en gaten die leidden tot torenhoge stookkosten, lijken eindelijk opgelost. De monumentale ‘schil’ is van binnenuit isolatie-technisch dichtgemaakt, voor het eerst in 160 jaar is het overal warm. Maar de belangrijkste vraag na zo’n forse ingreep is natuurlijk: is de ziel van de kazerne overeind gebleven? Moeilijk te zeggen. De kazerne aan de Oudestraat in Kampen was vanouds vooral grijs, koud en donker. De jaren van militaire grandeur, van 1851 tot 1924, met de kazerne in haar element en bewoners voor wie het was gebouwd, zijn al zo lang geleden. Niemand kan ze zich uit eigen ervaring herinneren. Uit overlevering zou je kunnen stellen dat de Generaal J.B. van Heutszkazerne een oude ziel moet hebben. De naam die in 1938 pas op de gevel prijkte, stond toen al voor

een koloniaal verleden dat snel daarna in oorlogsgeweld ten onder zou gaan. Het contrast met het lichte, opgepoetste, zich prettig in de verf en de isolatie nestelende kantoorgebouw achter dezelfde monumentale gevel is wel heel groot. De gevel wordt nu zelfs ’s nachts aangelicht. Wat de kazerne in zich had maar blijkbaar niemand ooit opviel, is nu wel zichtbaar: de oude ‘Van Heutsz’ kan lonken als een jonge, huwbare dochter. Wie had dat ooit gedacht? De kazerne beleefde de grootste renovatie in haar bestaan en kan weer vooruit. Het verliep moeizaam en traag, was ingewikkeld en kostbaar, maar het is ontzettend belangrijk voor de stad dat de kazerne in de stad weer functioneert. Want verkommert de ‘Van Heutsz’, dan verkommert de binnenstad. Knap je de kazerne op, dan keert de glimlach op het Kamper stadsgezicht terug. Ga maar es kijken en oordeel zelf.

Bundel *De Stadskazerne*

Broers, Herman, *De Stadskazerne*. Overleveringstocht door de oude ‘Van Heutsz’

152 pag., geïllustreerd, soft-cover, ISBN 9789078430117, winkelprijs □ 14,95

Verschenen op 1 oktober 2016 bij AERIE Auteurs Uitgevers (www.aerieauteurs.nl).

Het boek is mede mogelijk gemaakt door De Bibliotheek Kampen, Stadsarchief Kampen en woningcorporatie deltaWonen te Zwolle.

###

Bij het ‘strippen’ van het interieur, werden delen van de oude geschilderde provinciewapenen die eind negentiende eeuw de wanden sierden van de manschappenkantine teruggevonden. Alle zijn op beeld vastgelegd, net als alle andere restanten van eerdere bewoners van het pand. De schilden zijn blijven zitten, verscholen achter een voorzetwand. Veel van de anders sporen zijn in de renovatie gesneuveld. (foto: deltaWonen, Zwolle)

Nieuw gezicht op Schokland

Titia Bouman

Het Flevo-landschap beheert een groot aantal natuurgebieden in Flevoland. Regelmatig worden er rondom Schokland, maar ook in andere delen van Flevoland, activiteiten georganiseerd voor het publiek. Op deze manier kunt u kennismaken met de grote verscheidenheid aan natuurgebieden die Het Flevo-landschap in beheer heeft. Kijk voor het actuele programma en voor aanmelden op www.flevo-landschap.nl.

Graag stel ik mij voor, mijn naam is Titia Bouman en ben werkzaam bij Het Flevo-landschap. Sinds 1 september ben ik de gebiedsmarketeer van de Noordoostpolder.

Ruim een jaar geleden ben ik begonnen op de Communicatie en Marketing afdeling van Het Flevo-landschap. Hier houd ik mij voornamelijk bezig met de online marketing (website, social media, nieuwsbrieven) en nu dus ook gebiedsmarketeer. Aan mij de uitdaging om, samen met alle partijen, Schokland nog meer op de kaart te zetten. Wij mogen trots zijn op het Werelderfgoed en het bijzondere verhaal willen we graag aan u, de rest van Nederland

maar ook zeker internationaal laten zien en vertellen. Vragen? Neem gerust contact met mij op via: t.bouman@flevolandschap.nl.

De dagen worden korter en de avonden langer. Hoe fijn is het om na een middag in de natuur bij het haardvuur te genieten van warme chocolademelk. De Gesteentetuin op Schokland is een prima plek om een wandeling te starten of te eindigen en, de haard brandt hier!

Regelmatig worden er diverse activiteiten georganiseerd. Kijk voor meer informatie en om u aan te melden op www.flevo-landschap.nl/activiteiten.

Historische wandeling

Zaterdag 10 december

Historische wandeling Schokland (met pannenkoeken). We beginnen de middag met een stevige wandeling over het eiland Schokland. Na afloop van deze wandeling kunt u genieten, volgens Schokker traditie, van een heerlijke pannenkoek bij het haardvuur in bezoekerscentrum De Gesteentetuin

Zondag 18 december

Duik in de geschiedenis van Schokland. In de Gesteentetuin van Het Flevoland-landschap is het ontstaan van het eiland zichtbaar gemaakt met enorme keien die ooit door het schuivende landijs vanuit Scandinavië naar hier zijn verplaatst. Tijdens deze doemiddag kom je alles te weten over de bijzondere geschiedenis. Kom gezellig langs!

Maandag 26 december

Kerstwandeling tweede kerstdag. Ga voordat u begint aan het kerstdiner nog even heerlijk naar buiten. Maak samen met een natuurgids een wandeling over het eiland Schokland. De gids laat u de mooiste plekjes zien en vertelt u alles over de vogels en andere dieren die u tegen kunt komen.

Bezoekerscentrum De Gesteentetuin

Keileemweg 1
8319 AC Schokland
Telefoon: 0527 652 210
of 0320 286 111

*Titia Bouman, de
nieuwe gebieds-
marketeer van het
Flevo-landschap voor
Schokland.*

*Bezoekerscentrum
De Gesteentetuin*

HOOFDARTIKELN

Schoolmeester op Schokland Arnoldus Legebeke (1809-1885)

Aaldert Pol

Aaldert Pol was jarenlang docent geschiedenis in Emmeloord. Thans is hij freelance publicist en historicus.

Arnoldus Legebeke, onderwijzer op Emmeloord, stelde in 1859 een lijst samen met de op ‘zijn’ school aanwezige leermiddelen. Hij had die lijst moeten maken in verband met de ontruiming van Schokland. Het is op zich al een bijzonderheid dat zo’n complete lijst uit de 19e eeuw bewaard is gebleven. Interessant is de vraag of de ideeën van de Verlichting ook het eiland hebben bereikt. We nemen plaats in de schoolbanken van Arnoldus Legebeke en ontdekken dat hij ook buiten het onderwijs veel heeft betekend voor de Schokker bevolking.

De Verlichtingsideeën

Met de onderwijswetten van Van der Palm en Van der Ende werden in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) veel ingrijpende veranderingen in onderwijsland doorgevoerd. De bekende leuze “Vrijheid, gelijkheid en broederschap” was op veel terreinen een inspiratiebron. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd in 1795 een eenheidsstaat waardoor

aan de onderlinge ruzies tussen de gewesten een einde moest komen. (Adellijke)geboorte mocht geen rol meer spelen en het onderwijs diende de basis te leggen voor een nieuwe samenleving, te beginnen bij de jeugd die moet leren wat goed en kwaad is en wat de nieuwe gedragsregels – de normen en waarden- zijn. Door de verstandelijke vermogens (de rede) van

de jeugd te stimuleren kan die betere samenleving tot stand komen. Het kind mag niet langer als een kleine volwassene behandeld worden maar als iemand met een eigen beleefwereld, gericht op de toekomst.

Het veelal kerkelijk uitgedragen standpunt dat de mens van nature geneigd is tot alle kwaad, is een verwerpelijke gedachte en leidt alleen maar tot pessimisme. Kerk en staat werden gescheiden; katholieken en protestanten verkregen gelijke rechten voor de wet.

De schoolmeester werd een belangrijk man die als volksopvoeder moest optreden en met een betere opleiding, goede leermiddelen en schoolgebouwen zou dat mogelijk worden. Jammer was dat de centrale overheid er geen zak met geld naast legde. De gemeenten en/of een particuliere instelling als de Maatschappij tot Nut van het Algemeen dienden het karwei te klaren. We zullen zien hoe dat op Schokland uitpakte.

De jonge onderwijzer

Arnoldus Legebeke werd op 11 februari 1809 geboren in Wijhe. Dit stadje ligt aan de IJssel en Legebeke was dus enigszins bekend met het water aler hij op 23-jarige leeftijd als onderwijzer naar Emmeloord vertrok. Over zijn jeugd en opleiding weten we maar weinig, maar overeenkomstig de nieuwe schoolwetten kunnen we toch aardig wat invullen. Ieder onderwijzer moest een bewijs van goed zedelijk gedrag, een bewijs van bekwaamheid en de aanstelling aan een school kunnen overleggen eer hij aan de slag kon als onderwijzer.

Het rijk had 35 schoolopzieners aangesteld en Legebeke zal door een opziener in zijn omgeving ondervraagd zijn. Over de inhoud van het examen weten we opnieuw niet alles, maar aangezien er landelijke boekenlijsten

*G. J. Legebeke
(1847-1893)
De zoon van Arnoldus
Legebeke.
Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Gerrit_Jan_Legebeke*

waren opgesteld en omdat we beschikken over de Emmeloordse inventarislijst, kunnen we toch een heel eind komen.

Voor de Bataafs-Franse tijd was het aanvaarden van de Gereformeerde geloofsbelijdenis het belangrijkste criterium om benoemd te worden. In de nieuwe wetgeving was de predikant vervangen door de schoolopziener/inspecteur en werd het geven van leerstellig onderwijs verboden. Dat laatste zou alleen maar tot onderlinge ruzies over theologische kwesties leiden. De jonge Legebeke diende te beloven dat hij de kinderen zou opvoeden tot alle “Maatschappelijke en Christelijke deugden”. In die doelstelling konden gereformeerden, katholieken en humanisten zich vinden en Legebeke zal als katholiek er geen enkele moeite mee gehad hebben. Hij werd op Emmeloord benoemd tot onderwijzer in de derde rang. Een schoolmeester die kon lezen, schrijven, de beginselen der rekenkunde kende en enige aanleg had in het omgaan met kinderen werd gerekend te behoren tot

Volgens de nieuwe wetten diende er in de lokalen voldoende licht en ventilatie te zijn. Daar voldeden de scholen op Emmeloord en Ens blijkbaar aan, want er is zelfs sprake van “houten raampjes met papier beplakt (...) passende voor de ramen en aan touwtjes hangende, om naar willekeur te worden op en neder gelaten”. Verdere bijzonderheden: “Op den zolder zal eene bedstede worden getimmerd, ingang hebbend door middel van twee opgeklampte deuren op het kamertje”. In de keuken zal de ingang van het secreet worden veranderd en zal de “zitting beweegbaar gemaakt worden met een bak of ton onder dezelve”.

Op de schoorsteen van de keuken zal een houten koker gesteld worden ter verbetering van de afvoer.

Het nieuwe lesgeven

In de Bataafs-Franse tijd werden – zoals gezegd – veel veranderingen/hervormingen doorgevoerd. De reeds eerder genoemde pastoor Doorenweerd gaf bij zijn vertrek naar Kampen hoog op van de verbeterde schoolsituatie. Johannes de Wit, onderwijzer op Emmeloord, was een van de pioniers die het nieuwe klassikale lesgeven al meteen in 1808 invoerde. Dat was de nieuwe trend! Voordien riep de schoolmeester zijn pupillen een voor een naar de kathedr en was het onderwijs – volgens de nieuwlichters – te weinig productief. De leerlingen kregen veel te weinig beurten. De nieuw benoemde schoolmeester moest beloven dat hij zich uitsluitend bezig zou houden met het geven van onderwijs. Bijklussen als doodgraver, voorzanger etc. mocht niet meer. In de praktijk werd dit de eerste jaren nog

- 8 Analyse Raadg. 1: Schrijfe
 8 " " 2: "
 5 " " 3: "
 8 " " 4: "
 8 " Kunstmatig Leersboek
 6 " eenderd: 2: Spreek W. Kunst.
 3. H. Bosch Kleine K. Kinderverhaal
 10 " Vader Jacob
 4 " Vader Anna 1: Schrijfe
 14 " " " 2: "
 10. Braue Woorplaat.
 10. Gesch. van Josef
 3. Braue Josef
 3. Nieuw Gesch. der Bybelsche geschiedenis.
 11 Verbeij, Bybelsche Geschiedenis.
 5. Schmidt, 1: Hondert tal Verhalen.
 3 " 2: " "
 3 Leertant Verhalen.
 9 eenderd W. Jahrbuch van Amstel.
 4 Schmidt Oude Testament
 5 " eenderd "
 4 Leere Kunstig Leersboek.
 6 Nieuw Vaderl. Geschiedenis
 12 Kunstboek Oekelboek 1: Schrijfe
 13 Braue " " "
 25 Leijer
 1 Bos pennon
 3 Leijer Griffeld
 1 Leijer onbruikbaar boeken.

vaak oogluikend toegelaten gezien een bestaande traditie en het nog steeds (te) magere salaris van de meester. Met de invoering van het klassikale systeem veranderde ook de inrichting van de lokalen. Er kwamen schrijftafels (met inktpotjes) die een geheel vormden met de zitbanken. In de tijd dat Legebeke op Emmeloord werkte werd in een rapport uit 1842 nog melding gemaakt van verbeteringen. Waaruit die verbeteringen precies bestonden werd niet gezegd.

Inventarislijst 1b.
 Bron: HCO.
 Toegangsnummer 25,
 inv. nr. 14455

*J. H. van der Palm
(1763-1840). Bron:
Wikipedia*

De meester zal erg blij zijn geweest met een verbod op het gebruik van stoven. Tijdens de lessen moet dat gebruik toch zeer hinderlijk zijn geweest. Zowel op Ens als Emmeloord, zo lezen we, werd een nieuwe kachel geplaatst zodat de gevaarlijke stoven (voorzien van gloeiende kooltjes) tot het verleden behoorden. “Nog zal bij de kachel (geschreven volgens de in 1804 ingevoerde spelling Siegenbeek) geleverd worden twee el nieuwe pijp (...)”.

Huwelijk en zitplaatsen in de nieuwe kerk (1842)

Het jaar 1842 was voor de inmiddels ruim 30-jarige onderwijzer zeer ingrijpend. Op Ens was in 1834 – met rijkssubsidie – een nieuwe kerk gebouwd (thans nog bestaand en onderdeel van Museum Schokland) en acht jaar later kregen – eveneens met rijkssubsidie – de katholieken ook een nieuwe kerk. Voor de katholieken een jubeljaar: een grote kerk met pastorie en erf van 430 m².

Maar met de nieuwe kerk ontstond ook ruzie over de zitplaatsen waarbij Legebeke werd betrokken. Hij was op 5 mei 1842 met Geertruida ten Peese, logementhoudster in Kampen,

getrouwd. Zij was weduwnaar en eerder gehuwd geweest met Johannes Petrus Tikkel, die in Kampen op 26 juni 1841 was overleden. Opmerkelijk was dat uit de nalatenschap van Tikkel een bedrag van 333 gulden ter beschikking werd gesteld van de pastoor van Schokland en dat Legebeke dit bedrag zou gaan verrenten tegen 4,5% per jaar. Van deze rente moesten ten eeuwigen dage 8 missen per jaar voor de ziel van J. P. Tikkel gelezen worden. Het betekende dat de fundatie werd beheerd door de pastoor en diens opvolgers. Dit kon allemaal zonder enige moeite geregeld worden. Toch raakte het jong gehuwde paar verwickeld in een onsmakelijke zaak, bekend geworden als ‘de kwestie Schuurman’. De ruzie ging over de verdeling van de zitplaatsen aan de voet van het altaar. In de oude situatie stonden aan beide zijden van het altaar banken, speciaal bedoeld voor de vroedvrouw en de schoolmeester. Met de nieuwbouw was dat vanwege de plaatsing van de preekstoel niet meer mogelijk. De banken werden achter elkaar geplaatst. Volgens de bestaande traditie namen Legebeke en zijn vrouw plaats in een van die twee banken. De schoolmeester en zijn vrouw behoorden tot de rijkste en de aanzienlijkste mensen van het eiland en droegen in belangrijke mate bij aan de armenkas. Pastoor Johannes de Swart (1842-1845) had de toewijzing van de banken verder zo geregeld dat vrouwen en mannen van elkaar gescheiden zaten. Voor marskramer Andries Ludgerus Schuurman, getrouwd met de vroedvrouw, was geen vaste plaats ingeruimd. Allerlei praatjes deden de ronde over deze Schuurman. Hij zou te oud, geen goed christen, eigenlijk Jood, landloper en een soort bedelaar zijn. Kortom: niet iemand die voor in de kerk hoort te zitten. Dat vond ook Legebeke. Hij liet Schuurman

weten dat als hij niet goedschiks uit de bank zou vertrekken, het dan maar kwaadschiks moest gebeuren. Schuurman liet het er niet bij zitten en schreef brieven aan de minister. Ook aartspriester Van Kessel werd partij in de ruzie. Schuurman kreeg geen gelijk. Interessant is dat je met de ruzie een inkijkje krijgt in de katholieke gemeente op Schokland. Uit de gevoerde correspondentie blijkt dat de Schokkers niet gebukt gingen onder hun zonden. We vernemen van de pastoor dat hij nauwelijks inkomsten krijgt via de biechtstoel: Schokkers namen slechts eenmaal per jaar plaats in de biechtstoel.

Uit de correspondentie blijkt ook nog dat er zangers waren die in het koor mochten plaatsnemen. Daar zal schoolmeester Legebeke ook af en toe gezeten/gestaan hebben. Het echtpaar Legebeke kreeg drie kinderen op Schokland.

Leren lezen centraal

Uit de inventarislijst van Legebeke blijkt dat lezen – overeenkomstig de Verlichtingsideeën – verreweg het belangrijkste vak op school was. Voorop stond namelijk de opvoeding tot een goed en deugdzaam lid van de maatschappij. Kinderen moesten opgevoed worden tot dienstbaarheid

aan de samenleving en het onderwijs diende niet speciaal gericht zijn op de individuele ontwikkeling. De Schokker jeugd beschikte over de zeer moderne leesmethode van P.J. Prinsen. Het was een kostbare methode met tal van ‘gereedschappen’ die niet iedere school kon betalen. Op Urk bijvoorbeeld moest men zich behelpen met goedkoper materiaal. De kinderen leerden lezen met de klankmethode van Prinsen, volgens welke de woorden naar de klank en niet naar de uitspraak van de afzonderlijke letters in het alfabet worden uitgesproken. Het woord ‘boek’ werd nu geleerd als ‘b-oe-k’, in plaats van als ‘bee-oo-ee-kaa’. De letterkast – ook wel leesmachine genoemd – bestond uit drie delen: links de kast met de klinkers, rechts de kast voor de medeklinkers en in het midden het zogenaamde zetraam. De set bestond ook nog uit twee of drie stokjes om aan te wijzen, letterplankjes en negen ‘tafels’ waarop de woordjes in opklimmende moeilijkheidsgraad gepresenteerd konden worden. Ook werden veel Bijbelverhalen gelezen. Op de inventarislijst staan: ‘10 boekjes Geschiedenis van Jozef, 3 stuks Brave Jozef; 3 stuks Korte schets der Bijbelsche geschiedenis’ en dan

Fragment uit *De Brave Hendrik, een leesboekje voor jonge kinderen* [1833]:

Kent gij Hendrik niet, die altijd zoo beleefd zijnen hoed afneemt als hij voorbij gaat?

Vele menschen noemen hem de brave Hendrik, omdat hij zoo gehoorzaam is, en omdat hij zich zoo vriendelijk jegens ieder gedraagt. Hij doet nooit iemand kwaad. Er zijn wel kinderen, die hem niet liefhebben. Ja, maar dat zijn ook ondeugende kinderen. Alle brave kinderen zijn gaarne bij Hendrik. Kinderen, die met Hendrik omgaan, worden nog braver, want zij leeren van hem, hoe zij handelen moeten.

Als Hendrik zoo braaf is, dan zal hij ook zijne ouders wel liefhebben. Alle brave kinderen hebben hunne ouders lief. Ja, hij heeft zijne ouders zeer lief, daarom is hij ook altijd zoo vrolijk en vergenoegd.

Hij krijgt toch geen lekker eten en drinken, en hij heeft geene mooie kleederen: hoe kan hij dan zoo vergenoegd zijn?

Geloof gij dan dat men lekker eten en drinken, en mooie

kleederen moet hebben om vergenoegd te wezen? – Ik niet.

Maar daar komt Hendrik aan, wij zullen het hem zelve vragen.

Jan: ‘Ha, goeden morgen, vriend Hendrik! Hoe komt het toch, dat gij altijd zoo vrolijk en vergenoegd zijt?’

Hendrik: ‘Wel, dat is een zondertingte vraag. Zijt gij dan niet tevreden? Ik heb alles, wat ik noodig heb, en zou ik dan niet vrolijk en vergenoegd zijn?’

Willem: ‘Ja, maar gij hebt toch geen lekker eten en drinken?’

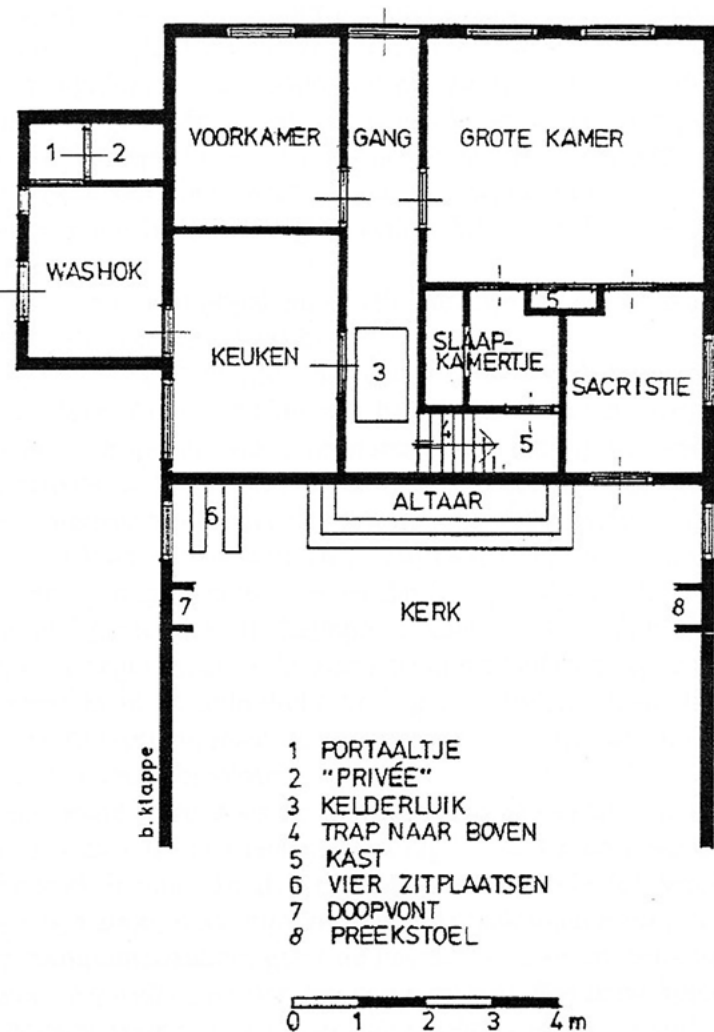
Hendrik: ‘Ei! Zijt gij zulk een vriend van lekker eten en drinken? Ik lust het ook wel. Maar mijn vader zegt, dat het lekkerste eten en drinken dikwijls schadelijk is, en dat men matig moet zijn om gezond te wezen.’

Willem: ‘Ik geloof dat uw vader u maar iets wijs maakt.’

Hendrik: ‘Neen, dat doet mijn vader niet. Hij zegt het tot mijn best. Hij weet ook beter wat nuttig is, dan ik het weet.’⁶²

Brave Hendrik.

Bron: internet

Plattegrond van de R.K. kerk en pastorie te Emmeloord (naar een schets van pastoor Legebeke uit 1845) aangaande de ruzie over de zitplaatsen (nr.6).
Bron: Bruno Klappe, *Het Schokker Erf 4*, p.9-18

nog de 'Bijbelsche Geschiedenis' van Verweij".

Grappig is nog het verslag van de inspecteur uit 1802 waarin stond dat de kinderen tijdens het lezen veel moeite hadden met het al of niet gebruiken van de 'h' aan het begin van een woord. Zo werd 'onder de tafel' uitgesproken als 'Honder de tafel ligt de ond met een alf bot'.

Rekenen

Rekenen kwam pas op latere leeftijd aan de orde en het schoolgeld daarvoor was hoger. Op veel scholen gold het vak vooral voor leerlingen van meer

gegoede ouders. Wegens de armoede op Schokland was, zoals al eerder werd gezegd, het onderwijs gratis. Op het platteland zagen velen het nut van rekenen niet in en rekenboekjes namen slechts een kleine plaats in op de Emmeloordse inventarislijst. In de eerste helft van de 19e eeuw was er nog geen sprake van een industriële ontwikkeling.

Het rekenen werd belangrijker na het op gang komen van de industriële revolutie (2e helft 19e eeuw). We geven enkele voorbeelden uit de boekjes van Baudet. Velen van ons zullen – in de tijd van het digitale rekenmachientje – toch moeite hebben gehad met dat cijferwerk.

In 1820 voerde de regering het metrieke stelsel in, gebaseerd op het Franse metrieke stelsel. Voordien was het een warwinkel van maten en gewichten die per gewest, soms per streek verschilden. Op iedere school diende een houten Nederlandse el (voortaan 1 meter genoemd) aanwezig te zijn; de Nederlandse mijl werd 1 kilometer, een roede 10 meter, een palm 1 decimeter, een duim 1 cm en een streep 1 millimeter.

Het voor 1820 gebruikelijke Nederlandse pond werd 1 kilo. Ook een stel koperen gewichten en een stel inhoudsmaten waren aanwezig. De laatste weer te verdelen in droge waren als granen, bonen, meel, zout etc. waarbij een schepel 10 liter en een kop 1 liter werd. Bij de natte waren werd een vat 100 liter, een kan 1 liter, een maatje 1 deciliter, een vingerhoed 1 centiliter.

Volgens de Emmeloordse inventarislijst waren er '10 stuks Ned. Graanmaten, zeven stuks Ned. Vochtmaten, negen stuks Ned. Gewigten'. Het is een indicatie dat de leerlingen over voldoende oefenmateriaal beschikten.

Schrijven

Schrijven was voor de kinderen in de 19e eeuw heel moeilijk te leren en werd trouwens ook van minder belang geacht. Het doel van het onderwijs was immers het vormen van goede staatsburgers. Dat was te bereiken door veel opvoedkundige verhalen te lezen. Schrijven werd bovendien als zeer moeilijk ervaren met al die lussen en zwepen. Ondanks het feit dat er een versimpeling van de letters was doorgevoerd met rechte en schuine lijntjes bleef het voor de kinderen, zelfs in die vereenvoudigde vorm, moeilijk. De geschreven letters waren geheel anders dan de gedrukte letters. Hoeveel kinderen op Emmeloord schrijfles hebben gekregen is niet precies bekend.

Als iemand in de 19e eeuw bekende dat hij zijn handtekening niet kon zetten betekende dat niet dat hij analfabeet was. Het was best mogelijk dat hij vlot kon lezen. Zowel op Ens als Emmeloord was de ganzenveer vervangen door een stalen pen en waren er twaalf inktkokers in gebruik. Maar ook griffel en lei waren nog steeds niet uitgebannen. De school op Emmeloord leverde in 1859 '25 leijen' en drie pakjes griffels in.

In de negentiende eeuw had de schoolmeester zijn robuuste kathedor moeten opgeven. Hij stond veelal voor de klas en schreef veelvuldig met krijt op het bord. In het Ensser lokaal waren vier borden, in het Emmeloorder lokaal waren er drie.

Geschiedenis en aardrijkskunde

Beide scholen op Schokland beschikten over een kaart van Nederland en van Overijssel. De kaart van Nederland symboliseerde – sedert de Bataafs-Franse tijd – de eenheidsstaat. Op de tweede plaats was kennis van de eigen provincie van belang. Schokland behoorde tot de provincie Overijssel

*Leysche schryfpen op het Eiland Schokland
woronde, welke op den 27 Januarij 1854 nog Haven-
gelden tot den 21 December 1853 zijn schuldig ge-
bleven en waarvan de voldoening kan worden
verwacht.*

L. Namen der Schryfpen	Bedrag van Hollandsche Gulden 1853	Bedrag van Hollandsche Gulden 1854	Bedrag van Hollandsche Gulden 1855	Bedrag van Hollandsche Gulden 1856	Aanmerkingen
H. Koning	12	1	1	1	Het nog rechte rende Haven-geld, op deze l. en v. v. v. maand. ten bedrage van 11.50, is over geleevaren op den 21sten Januarij 1854 aan de Havenmeester.
G. Oudeberg	19	3	1	1	
G. B. B. B.	24	4	1	50	
H. B. B. B.	20	3	1	3	
H. T. de B.	23	3	1	1	
J. B. B. B.	24	4	1	1	
J. B. B. B.	19	3	1	3	
J. B. B. B.	3	1	1	1	
J. B. B. B.	29	4	1	4	
B. B. B. B.	12	1	1	1	
J. B. B. B.	16	3	1	1	
J. B. B. B.	11	1	1	1	
W. B. B. B.	20	3	1	3	
J. B. B. B.	11	1	1	3	
W. B. B. B.	20	3	1	3	
J. B. B. B.	19	3	1	3	
J. B. B. B.	13	1	1	1	
B. B. B. B.	29	4	1	4	
J. B. B. B.	18	3	1	3	
B. B. B. B.	23	3	1	3	
J. B. B. B.	20	3	1	3	
J. B. B. B.	16	3	1	1	
J. B. B. B.	15	3	1	50	
B. B. B. B.	5	1	1	1	
B. B. B. B.	9	1	1	1	
J. B. B. B.	20	3	1	3	
L. B. B. B.	16	1	50	50	
Totaal	71	50	59	59	

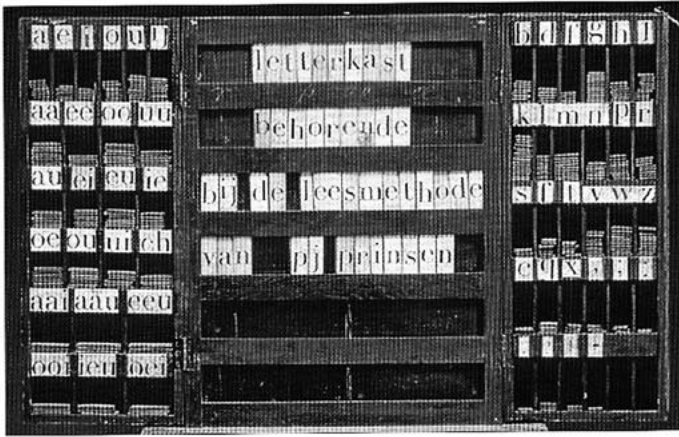
*Aldus aanvaard op de
Havenmeester op het Eiland
Schokland
Den 29 December 1854.
A. Legebeke.*

en vandaar de aanwezigheid van deze kaart.

Na de Napoleontische oorlogen en de bevrijding van Nederland was sprake van een breed door het volk gedragen natiegevoel. Het was de voorbode van de Romantiek.

Zo had het dankbare volk in 1813 de terugkeer van het Oranjehuis toegejuicht. Ook de Nutsredenaars zongen in koor en uit volle borst: "Heil, heil dat Vaderland, het welk eenen Koning zegent, die doordrongen van het gevoel dezer waarheden, de verlichting en beschaving onzer Natie, door de meest gepaste middelen, met al zijn vermogen, voorstaat en uitbreidt".

Legebeke als
havenmeester. Bron: HCO.
Toeg.nr.25, inv.nr.14272

De Letterkast of 'leesmachine' van P.J. Prinsen bestond uit drie delen: links de letterkast voor de klinkers en de klanken, rechts de kast voor de medeklinkers. In het midden was het zetraam waarop de woorden konden worden gevormd. De leerlingen bezaten een individuele letterplank, waarop ze woorden met behulp van letterhoutjes konden leggen.
Bron: www.schoklanddoordeeeuwenheen.nl

J. P. Heije (1809-1876), dokter te Amsterdam en voorzitter van 't Nut, werd beroemd met zijn bundels volks- en kinderliederen. Wichers, de schoolmeester op Ens – door de inspectie geprezen om zijn zangkunst – zal zeker de liedjes van Heije als *De Zilvervloot*, *De Ruyter* en *Zie de maan schijnt door de bomen*, met veel enthousiasme hebben gezongen. Door iedere Nederlander diende het idee van de eenheidsstaat bevorderd te worden en in het onderwijs werd aan de opvoeding in nationale geest veel aandacht besteed. De katholieken op Emmeloord zullen de liederen uit de Tachtigjarige oorlog waarschijnlijk met minder enthousiasme hebben gezongen: die oorlog was immers gericht tegen de katholieke koning Filips II. Dat vermoeden is gebaseerd op een opmerking van inspecteur Van Ingen uit het onderstaande rapport.

Onderwijsinspectie

Het onderwijs op Schokland was zeker niet slecht. Dat bleek wel uit een in de jaren dertig uitgebracht verslag van schoolopziener mr. J. J. van Ingen, raadslid te Kampen. Hij kwam persoonlijk naar Schokland, en bracht verslag uit aan de landelijk inspecteur mr. Henricus Wijnbeek (1832). Hij rapporteerde het volgende:

De kindervriend.
Bron: www.schoolmuseum.uba.uva.nl

“Dit eiland heeft drie wijken: Wijk 1 of de Zuiderbuurt, waar de vuurtoren staat; Wijk 2 of de Molenbuurt, Ens geheten; en Wijk 3 of Emmeloord. Die wijken hebben gemeenschap met elkaar door planken liggende op het paalwerk langs de zee. De twee eerste wijken bevatten 178 protestantse en 120 roomse bewoners, wijk 3 daarentegen 404 roomsen en 11 protestanten.

Er zijn twee scholen op het eiland, de ene te Ens, voor Wijk 1 en 2, de andere voor Wijk 3. De onderwijzer J. W. Wichers te Ens is van de protestantse, die te Emmeloord, A. Legebeke, van de roomse godsdienst. De klankmethode wordt aangewend door middel van de letterbak. De leestoon en het schrijven zijn beter te Ens. Daar wordt ook de zangkunst beoefend, te Emmeloord niet. In laatstgenoemde school daarentegen wordt meer werk gemaakt van het oordeelscherpend hoofdrekken en van de getallenleer. In beide scholen is het stelsel maten en gewichten voorhanden en zijn de leerlingen daarmee goed bekend. De beide onderwijzers zijn zachtzinnig en braaf en in hun scholen heerste veel welvoeglijkheid, waarin de Schokkers

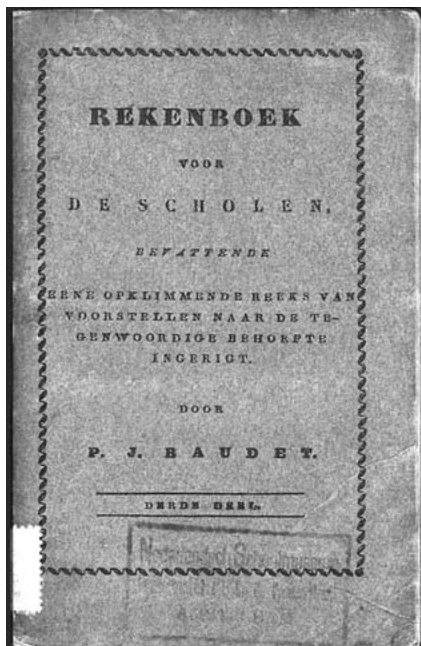

anders niet uitmunten. De lokalen zijn bijna vierkant, te Ens met invallend licht links van de leerlingen en van boven; te Emmeloord aan beide zijden. Laatstgemeld lokaal is het beste. Te Ens gaan vijftig, te Emmeloord bijna honderd kinderen naar school. In dat getal zijn begrepen de kinderen, die arbeiden in de weverijen, welke onlangs in de beide wijken zijn opgericht; doch deze gaan slechts eenmaal in de week naar school: 's dinsdags, van een tot half drie.' De inspecteur blijkt dus best tevreden te zijn over het onderwijs op Schokland.

Legebeke kreeg in 1858 ook nog een pluim op de hoed van burgemeester J. Zeehuizen van Genemuiden, die het eiland vlak voor de ontruiming bezocht in verband met een mogelijke komst van Schokker gezinnen naar Genemuiden. Hij roemde Legebeke wegens "zijne gulle ontvangst, voorkomendheid, gevoegd bij zijn zucht voor het welzijn der Schokkers (...)"

Leerplicht, schoolbezoek en lokalen

Hoewel de leerplicht pas in 1901 werd ingevoerd gold deze plicht – merkwaardig genoeg – wel voor bedeeden en kinderen werkend aan de weefgetouwen. Dat waren er op Schokland in de tijd van Legebeke vele tientallen. Bij het niet nakomen van de verplichting werd de uitkering ingehouden. De achterliggende gedachte was dat bedeeden niet werkloos en op kosten van de staat behoorden te leven. Onderwijs kon hen afhouden van het 'slechte pad'. Van de kinderen werd verwacht dat ze zich ordelijk gedroegen. En als ze dat niet deden waren (streng) straffen noodzakelijk. Er waren critici die de aanpak te streng vonden. In een Amsterdams tijdschrift sprak men in

Bladzijden uit het rekenboek van Baudet.
Bron: www.schoolmuseum.uba.uva.nl

1822 schande over de lichamelijke straffen op de scholen: (...)” men hangt den luiaards, of overtreders der schoolwetten, een stuk hout, dat van 4 tot 6 pond zwaar is, om den hals (...). Men sluit hem, na den tijd van onderwijs, in het schoolvertrek en

TAFEL DER NEDERLANDSCHE MATEN
GEWIGTEN EN-MUNTEN.

— — — — —
Lengtemaat.

De El. (Mètre) de grondslag van alle maten en gewigten is een veertigmillioenste gedeelte van den omtrek der aarde, en dient in het bijzonder tot lengtemaat.

De veelvouden der elle zijn *roeden* en *mijlen*.
De minderdeelen der elle zijn *palm*, *duimen* en *strepen*.

1 uur gaans is 5 mijlen.
1 mijl is 100 roeden.
1 roede is 10 ellen.
1 el 10 palmen.
1 palm 10 duimen.
1 duim 10 strepen.

Vlaktemaat.

De vierkante roede, of *akker* (are) dient tot vlaktemaat.

1 bunder is 100 akkers.

Inhoudsmaten.

A. Voor vaste lichamen.

De *Wisse*, (Stère) of de kubieke el, dient om brandhout, klompen aarde, muren, inhoud van schepen enz. te bepalen.

B. Graanmaat.

De *kop*, (litre) of kubieke palm, dient om alle drooge waren, koren, zaden, enz. te meten.

De veelvouden der kop zijn *schepels*, *mudden* of *zakken* (hectolitre) en *lasten*.

De minderdeelen der kop zijn maatjes.

1 last is 50 mudden.
1 muddé 10 schepels.
1 schepel 10 koppen.
1 kop . . 10 maatjes.

bindt hem aan eene tafel vast. Men plaatst hem in een eene mand of zak en hangt hem dus aan den zolder". In de berichtgeving over Schokland komen dit soort praktijken niet voor. In het bovengenoemde inspectierapport van 1832 stond dat er ongeveer 150

(15)

Oefening.

- 1.) Als 12 werklieden een zeker werk in 91 dagen kunnen voltooijen, hoeveel werklieden zoude men noodig hebben om hetzelfde in 59 dagen te verrigten? *Antw.* 23 werklieden.
- 2.) Als men tot het behangen van eene kamer 2032 ellen papier van 9 palmen breed noodig heeft, hoeveel ellen van 8 palmen breed zoude men dan moeten hebben? *Antw.* 2286 ellen.
- 3.) Als 210 soldaten van zekeren voorraad 171 dagen kunnen leven, hoe lang kunnen dan 256 soldaten daarvan bestaan? *Antw.* 135 dagen.
- 4.) Als 1513 soldaten levensmiddelen voor 299 dagen hebben, hoeveel soldaten kunnen dan 591 dagen daarvan leven? *Antw.* 1157 soldaten.
- 5.) Een tuin heeft eene lengte van 5,994 roeden en eene breedte van 5,865 roeden. Hoe breed is een andere tuin, die juist 200 groot is als de eerste en 6,642 roeden tot lengte heeft? *Antw.* 5,291 roeden.
- 6.) Hoe groot moet een kapitaal zijn, om in $7\frac{1}{2}$ maand 200 veel interest opteleveren, als $f455,16$ in $5\frac{1}{2}$ maand, tegen dezelve procenten? *Antw.* $f 207,69$.
- 7.) Iemand heeft eene lijn gemeten met eenen stok van $66\frac{1}{2}$ duim en dezelve bevonden 102 maal de lengte van zijne maat. Hoeveel maal zoude hij gevonden hebben, als hij eene maat van $59\frac{1}{2}$ duim genomen had? *Antw.* 114 maal.
- 8.) Een ander heeft 42 maal de lengte van eenen stok van 2 ellen $6\frac{1}{2}$ duim op eene zekere lijn gevonden, maar met eene andere maat vond hij 55 maal. Hoe groot was die tweede maat? *Antw.* $247\frac{1}{2}$ duim.
- 9.) Hoe lang moet een kapitaal van $f 740,05$

kinderen naar school gingen. Dat aantal zou sterk teruglopen en gelijke tred houden met de afname van de bevolking. In 1850 kregen nog 110 kinderen kosteloos onderwijs. Enkele jaren later (in 1858) rapporteerde de burgemeester aan Gedeputeerde Staten van Overijssel, dat er op Ens 20 jongens en 12 meisjes, op Emmeloord 30 jongens en 25 meisjes kosteloos onderwijs ontvingen. Ook vermeldde hij dat de schoollokalen zeer goed onderhouden werden.

Legebeke en de ontruiming van Schokland

Bij het snuffelen in het Historisch Centrum Overijssel (Zwolle) kom je onder indruk van de vele buitenschoolse activiteiten van Legebeke. Hij was lid en soms secretaris van commissies die zich bezighielden met de armoede op het eiland, het toezicht op de weverijen, het inzamelen van gelden ten behoeve van de armen. Ook verdedigde hij de Schokkers tegen – wat hij meende – de lastertaal van buiten. Algemeen in Nederland werd er trouwens op een vissersgemeenschap neergezien, m.i. veelal berustend op vooroordelen.

Heel belangrijk is Legebekes bemoeienis geweest met de ontvolking van Schokland in 1859. Over die ontruiming worden (te) vaak onzinnige verhalen verteld. De Schokkers zouden bijvoorbeeld gevlucht zijn voor het water, terwijl zij nota bene als vissers leefden van en op het water. De werkelijke reden was dat er sedert jaren sprake was van hongersnood. De visserij stagneerde en omdat het de enige inkomstenbron was ontstond er een noodsituatie. Het is voor velen een raadsel dat het vertrek van de Schokkers zo ongestoord is verlopen. Een vissersgemeenschap – denk aan

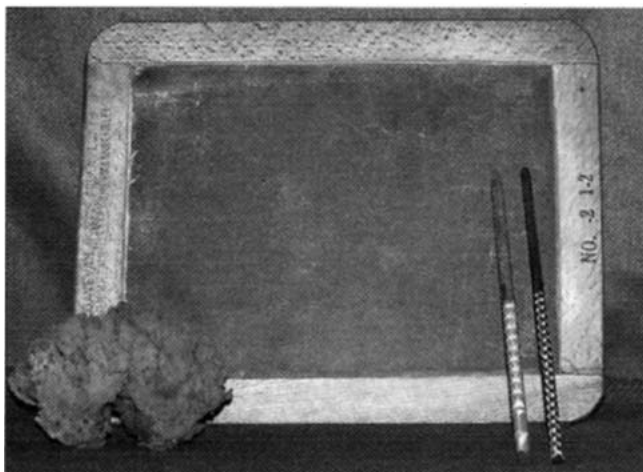
Urk – is immers zeer gehecht aan de geboorte grond.

Dat vrijwel vlekkeloos verlopen is vooral te danken aan de schoolmeester op Emmeloord, aan Legebeke. Hij stelde in 1857 een rapport op met de namen van alle Emmeloordse families (449 personen waarvan 133 kinderen beneden en 51 boven de 15 jaar) en hij liet weten dat de bevolking een vertrek accepteerde als het Rijk een redelijke schadeloosstelling betaalde om elders een nieuw bestaan op te kunnen bouwen. Hij had zijn rapport opgesteld op verzoek van de Commissaris van de koning in Overijssel. De Commissaris was bang voor heftig verzet en voor veel politieke heisa. In de hoogtijdagen van het liberalisme stond vrijheid immers hoog genoteerd. Legebeke stuurde zijn rapport op 25 juli 1857 naar de Commissaris. We kunnen hier slechts het slot van zijn rapport opnemen. Legebeke maakte duidelijk dat de Schokkers vrijwillig zouden vertrekken als zij geldelijk gecompenseerd zouden worden. En hij liet zwart op wit weten dat een ontvolking nog voordelig was ook (zie slot rapport). Wie kon er dan nog tegen zijn! Het complete rapport is op de website www.schoklanddoordeeeuwenheen.nl te vinden.

Legebeke had uiteraard van tevoren contact gehad met de in 1856 aangetreden pastoor H.F.J. ter Schouw, die, nauwelijks op Schokland gearriveerd, al meteen was begonnen met het zoeken naar een definitieve oplossing van de Schokker armoede.

In 'Schokland verlaten' verwijzen de schrijvers Bruno Klappe en Wim Veer naar een artikel in de Kamper Courant waarin de pastoor over de ontvolking van het eiland zegt "Eere zij den ontwerper van dit plan".

Bovengenoemde schrijvers filosoferen daarna over wie die ontwerper dan wel

geweest kan zijn: de ingenieur van Waterstaat, de heer Ortt ofwel de heer Backer, de Commissaris van de koning in Overijssel.

Ik meen dat zij Legebeke hadden moeten noemen. Hij was de enige op het eiland die als onderwijzer, havenmeester en een lang verblijf op het eiland over voldoende kennis beschikte om zo'n gedegen rapport samen te stellen. En ... hij zal het vertrouwen van de vissersgemeenschap hebben gehad.

Tenslotte: Legebeke wist ook dat hij op de steun van de burgemeester van Schokland G. J. Gillot kon rekenen.

In de negentiende eeuw werden nog volop leien en griffels gebruikt. De schoolmeester op Emmeloord leverde volgens de inventarislijst van 1858 25 leien en drie pakjes griffels in. Bron: www.huisvanalijn.be

Over de Schokker zeden in de Kamper Courant van 19 augustus 1857. Bron: Bruno Klappe, Het Schokker Erf nr. 80

SCHOKLAND, 19 Augustus 1857.

Zonder te treden in de voorbarigheid van den Schrijver der *Annonce* dato 24 Julij ll., geteekend van SCHOKLAND, nopens de Ontvolking van ons Eiland, gezonden aan de Redactie der *Amsterd. Courant*, vinden de Ondergeteekenden dat berigt, wat de bedelarij aangaat, eene grievende bespotting, doch de benaming, dat SCHOKLAND *zedelijk bedorven* is, geheel strijdig met de waarheid.

Wij beweren dat SCHOKLAND, wat het zedelijk beginsel van deszelfs bewoners betreft, bij geene plaats van dit land behoef achtergesteld te worden, daar een naauwkeurig onderzoek ons heeft in staat gesteld het Publiek bij deze kenbaar te maken, dat sedert een verloop van 15 jaren alhier slechts *ééne* Onechte geboorte heeft plaats gehad, er geen bepaalde Dronkaard kan worden aangewezen, volstrekt geene ongeoorloofde zamenleving bestaat, en dievertien vooral niet meer dan elders plaats vinden. Met dit het Publiek aan te bieden, meenen wij voldoende te hebben angetoond, dat SCHOKLAND geenszins den onaangemenen indruk verdient, welken de Schrijver van bedoeld stuk op hetzelfde heeft willen werpen, weshalve wij zijne taal als laster beschouwen, tot zoo lang hij ons gevoelen op billijke gronden heeft gelogenstraf.

G. J. GILLOT, *Burgemeester.*
O. M. GEERLING, *Geneesheer.*
A. LEGBEKE, *Onderwijzer.*

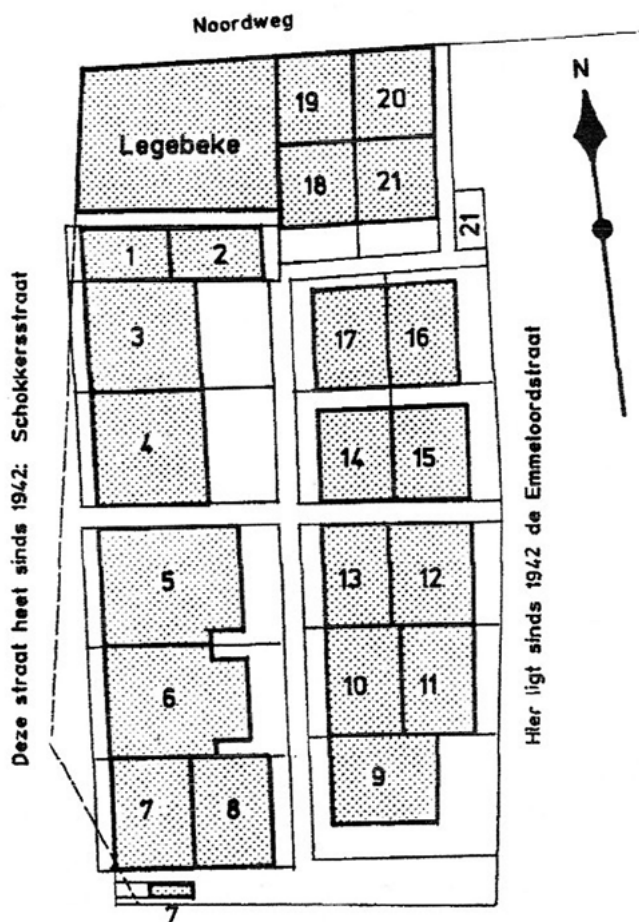
(13959)

Legebeke en Brunnepe

Het Kamper gemeentebestuur was niet toeschietelijk om de Schokkers onderdak te verlenen. Uiteindelijk kregen zij toestemming zich buiten de stadsgrenzen te vestigen in Brunnepe. Legebeke kocht daar aan de Noordweg twee woningen onder een kap met een grote lap grond erbij. Die lap grond verdeelde hij in 21 stukken ten behoeve van evenzoveel Schokker gezinnen. Hij hielp daarmee 97 mensen (klein en groot) aan onderdak.

Ieder gezin betaalde hem hiervoor slechts f 23,81. Daarop werden huisjes gebouwd van 3,25 meter breed en ruim 4 meter diep. In totaal zouden zich 312 Schokkers in Kampen vestigen. Arnoldus Legebeke vervolgde zijn loopbaan als onderwijzer in Kampen.

De Schokkerbuurt in Brunnepe in 1859. Plattegrond aankoop grond Legebeke. Bron: Ab en Bruno Klappe, Het Schokker Erf 13, p.15

In de Kamper Courant van 19 april 1866 lezen we: “Door Z. M. is voor 1866 wachtgeld verleend aan de gewezen onderwijzer der Hervormde gemeente op Schokland C. Rigter te Kampen ten bedrage van f 650,00 en aan den gewezen onderwijzer en havenmeester op Schokland A. Legebeke, mede wonende te Kampen, ten bedrage van f 700,-”.

In het Archief van Onze Lieve Vrouwekerk is een vervolg te vinden op het wel en wee van de familie. Geertruida ten Peeze, echtgenote van Arnoldus Legebeke, overleed in 1883. Voor haar werd, evenals voor haar eerste echtgenoot, een fundatie geregeld. Legebeke zelf overleefde zijn vrouw slechts twee jaar en stierf in 1885.

Op internet zijn de nazaten van Arnoldus Legebeke bezig met het samenstellen van een uitvoerige genealogie. Daaruit blijkt dat de op Schokland geboren zoon Gerardus Joannes Legebeke (1847-1893) in 1882 hoogleraar werd aan de Polytechnische school te Delft. Bij zijn dood legateerde hij f 1800,- aan de Kamper pastoor ter ondersteuning van de arme Schokkers.

Over de inhoud van het onderwijs op Schokland zijn we met behulp van de inventarislijst aardig wat te weten gekomen, over de manier van lesgeven van Legebeke minder.

Indrukwekkend is het werk van Legebeke betreffende de ontvolking. Dankzij zijn bemoeienis verliep de ontruiming geruisloos en konden de Schokkers elders een nieuw bestaan opbouwen.

De Schokkervereniging zou nog eens kunnen overwegen om voor Legebeke een plaats in te ruimen op de Schokker eregalerij.

De kosten van verplaatsing van Emmeloord
 met uitzondering van de Ambliense ----- 70.200
 Voor een idem gebouwen op
 1/2 der bevolking van Emmeloord ----- 35.400
 Totaal ----- 106.200

De jaarlijksche uitgaven voor de bewoners van
 Schokland door het Rijk en de Provincie bedragen tevens ingelast is per
 Tractement van de Heer Burgermeester ----- 500.
 " van den Wethouder ----- 200
 " van den Heer Geneesheer de Kroedronner ----- 1050
 Jaarlyks onderhoud van de woningen van den Geneesheer de Kroedronner ----- 250
 Tractement van den Heer Predikant en den Kerk ----- 200
 Jaarlyks onderhoud van de Heer. Kerk en Pastory p.m. ----- 400
 Tractement van den Heer Pastoor ----- 200
 Jaarlyks onderhoud van de K. K. Kerk en Pastory p.m. ----- 500
 Tractement van twee Schoolonderwijzers ----- 1100
 Jaarlyks onderhoud der schoolgebouwen p.m. ----- 350
 Genesmiddelen voor de armen p.m. ----- 150
 Subsidiën voor de armen p.m. ----- 150
 Te Zamen ----- 6350

De jaarlijksche uitgaven, alleen voor de bewoners van Schokland,
 bedragen dus meer dan de interest van een Kapitaal van 150.000.
 Hierby komt nog, dat, wanneer Schokland niet bevolkt is, en
 5 jaarlyks nog wel p.m. 1000 kan uitgegomen worden aan
 minder benooyd praalwerk om de Pruwten, alreede straten,
 Brandblusmiddel en z. Zoudt at eenige gebouwen verplaatst
 van de bewoners van Schokland vermeerhelt ten voordel van
 het Rijk soude komen, vate dan wanneer de schade loos
 stelling der beoorders hooger behoonde gestelt te worden, dan
 nu glove my genaamd is; welke verhooying wellyt moedstake
 luff dat bewonde worden, wanneer men de Schokkers behoude
 lyk in staat wil stellen om op een andere plaats gaad
 in hun onderhoud te kunnen vroeyen.

Het is myn ik vranby nog opmerken, dat de voornaamste
 vrschers alhier, die ik over een verplaatsting gesproken heb
 de aanmerking hebben gemaakt, dat zy geen plaats kon
 den wilsdenken, die voor hunne vrschery soo gaad gelagen
 was dan Schokland, en dat, in dat opzigt, een verplaatsting
 voor hun niet wenschelyk was.

Schokland den 25 July 1858
 A. Gegebeke

Er is afgezien van een uitvoerig
 notenapparaat. Voor veel onderdelen
 kan men terecht in het boek
 'Schokland en omgeving. Leven
 met water' van Gerrit van Hezel en
 Aaldert Pol, Uitgeverij Matrijs, 2008,
 vooral vanaf p.126 en/of de website
 schoklanddooreeuewenheen.nl
 Een belangrijke bron was: 'Schokland
 verlaten. Een reconstructie van de
 ontvolking in 1859' van Bruno Klappe
 en Wim Veer, Uitgave IJsselacademie,
 2009. Daarin ook de kadastrale

gegevens en het citaat uit de Kamper
 Courant van 29 oktober 1857.
 Over de 'kwestie Schuurman' en
 Brunnepe: Het Schokker Erf nr.4,
 p.9-18 en Het Schokker Erf 13, 14
 respectievelijk p.12-18 en p.13-19
 van Ab en Bruno Klappe.
 Met dank aan Theo van Mierlo uit
 Kampen voor de toezending van de
 gegevens uit het archief van de Onze
 Lieve Vrouwekerk.

Eindrapport van
 Legebeke aan de
 Commissaris van de
 koning in Overijssel
 HCO. T.25, inv.
 nr.14373

###

Eugène Terwindt
'Zicht op Schokland'
(2000), brons,
hout, rvs. Locatie:
Ioswal Ens

Silhouet Schokland

Floor Koedam

Wie eertijds hier voorbijvoer op de Zuiderzee
zag westwaarts reeds het eiland Schokland dagen,
de kerk van Middelbuurt, waarrond wat huisjes lagen –
bij storm was daar de luwte van de Enser ree.

Wie hier als pionier destijds de greppels groef,
zag verderop boven de drasse gronden
de rug van Schokland, waarop nog bouwsels stonden –
te midden van een woestenij aan slib en sloef.

Wie thans van Ens over de Schokkerringweg rijdt,
ziet achter boerderij en groen het silhouet opdoemen
van wat we nu een 'eiland op het droge' noemen –
het oude eiland, als een baken in de tijd.

Wie hier nu even staat en naar dit kunstwerk ziet,
weet zich wellicht een voorstelling te vormen
hoe ooit het eiland als gevolg van zware stormen
versmalde tot een veel te kwetsbaar woongebied.

Het kenmerkend profiel van 't oude eiland is
gevat in brons en zal de tijd trotseren,
om hiermee alle Schokker nazaten te eren:
een beeld van hun bewogen stuk geschiedenis.

© floor koedam, juni 2016

Schepen rondom Schokland: Waterschepen

Leo Kaan

Vanuit het midden van Schokland kijken we nu uit over de weilanden van de Noordoostpolder. Drie eeuwen geleden hadden wij de Zuiderzee gezien met een groot aantal verschillende soorten vaartuigen. Regelmatig kon men bijvoorbeeld in de buurt van Urk een enorme bak met daarin een groot zeilschip voorbij zien varen. Voor die bak waren dan een aantal kleinere zeilschepen druk bezig om het geheel voort te slepen naar het diepere water van de Waddenzee.

Die slepende zeilschepen behoren tot een afzonderlijk scheepstype: het waterschip. Oorspronkelijk waren dit vissersvaartuigen maar na verloop van tijd werden deze schepen ook ingezet voor sleepwerkzaamheden.

Van waterschepen zijn meerdere scheepswrakken rondom Schokland aangetroffen bijvoorbeeld op kavel E160, ten westen van de Palenweg, op kavel P33 en op kavel NP 40, vlakbij de Redeweg. Deze wrakken geven ons een beeld van het leven en werken aan boord, de bouw van de schepen en zij geven een indruk van de taken waar zij voor werden gebruikt. Samen met andere bronnen geven zij een antwoord op de vraag, waarom het waterschip de Zuiderzee tot ongeveer 1825 heeft bevangen.

De constructie van het waterschip

Het schip dat op kavel E160 is aangetroffen had een lengte van ongeveer twintig meter en een breedte van ongeveer zes meter. Dat is een veel voorkomende afmeting voor dit soort schepen.

Het waterschip was stevig gebouwd met een groot aantal versterkingen

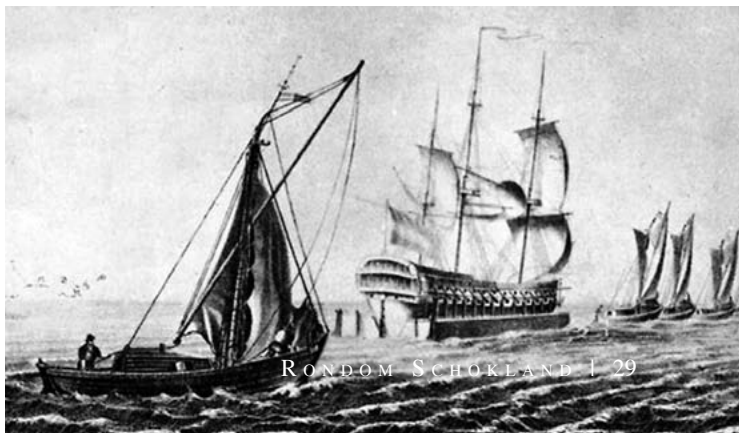
en verstevigingen. Deze stevige constructie was nodig vanwege de manier waarop de visserij werd uitgeoefend, namelijk de sleepnetvisserij. Het net dat wordt gesleept oefent dusdanig grote krachten uit op de romp dat, bij zwakke constructie, het schip uit elkaar zou worden getrokken.

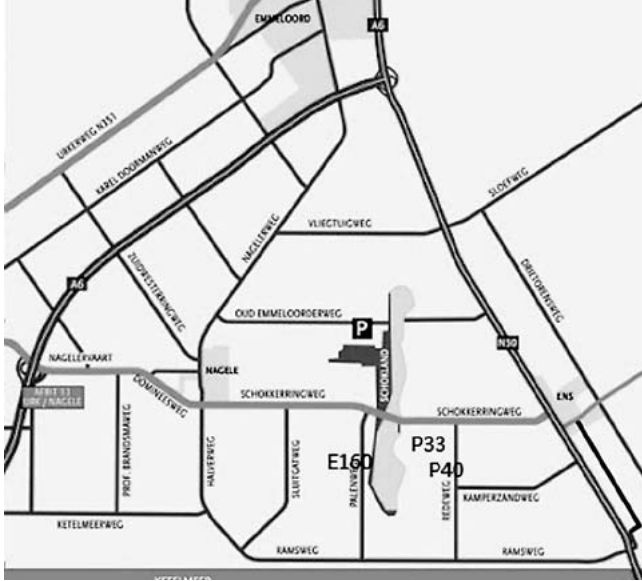
Een waterschip had een kielplank of een kielbalk. Vanuit de kielplank werden dan lange eiken planken aan elkaar bevestigd om een stevige scheepshuid te vormen. De voorkant

Leo Kaan (1958) werkt als docent geschiedenis in Zwolle. Naast het lesgeven doet hij onderzoek naar de maritieme geschiedenis rondom Schokland. Hij is sinds enkele jaren redactielid van tijdschrift Rondom Schokland.

Voormalige Waterschepen van het eiland Marken.¹ Het schip links op de voorgrond is een waterschip.

Drie vindplaatsen van scheepswrakken van waterschepen rondom Schokland?

Aanduiding van de vindplaats van het scheepswrak op kavel E160, ten westen van Schokland aan de Palenweg³

van het schip stak opvallend hoog uit. Het vooruitstekende hout sneed de golven doormidden waarna de bolle zijcanten van het voorschip het water zijdelings wegduwden. Het moet een mooi gezicht zijn geweest zoals dit schip zich bruisend en buizend een weg door het water baande. Het achterschip was een stuk lager en dat had te maken met de functie van het schip als vissersschip. Die lage achtersteven maakte het makkelijker om de netten binnen te halen. De opbouw in het midden gaf toegang tot de bun en de kajuit. De bun was een ruimte in het schip die door middel van gaatjes in een aantal huidplanken in verbinding stond met het buitenwater. Uiteraard was deze bun beperkt tot een deel van het schip, anders gaat teveel drijfvermogen verloren. Het grote voordeel van deze

bun was dat gevangen vis ‘vers’ kan worden gehouden door deze in de bun te bewaren. Daar werd ook speciale aandacht aan gegeven tijdens de bouw, want de spanten binnenin de bun waren van boven afgerond. Zo werd de vis niet beschadigd tijdens het vervoer. Aan de achterzijde bevond zich een verblijfsgedeelte waar een eenvoudige kookplaats gelegenheid bood voor het bereiden van warme maaltijden. Naast de bun bevond zich een slaappleats. Het lijkt aannemelijk dat waterschepen door twee bemanningsleden werden gevaren.

Het waterschip werd voortbewogen door zeilen. Het belangrijkste zeil was het grootzeil dat aan de mast met behulp van een spriet omhoog werd gehouden. Dit sprietzeil was een uiterst makkelijk hanteerbaar en doelmatig zeil, want het sprietzeil zat niet in de weg als bijvoorbeeld de netten moesten worden ingehaald. Bij toenemende wind kon het ook makkelijk verkleind (gereefd) worden: je duwde de schuin omhoog staande spriet tegen de mast aan en de winddruk was weg. Ook was het mogelijk om een deel van het zeil op te knopen zodat het zeiloppervlak wordt verminderd. Het voorzeil liep van de voorsteven naar de top van de mast. Een opvallend element was daarbij de grote hoeveelheid lijnen die vanaf de top van de mast omlaag liepen naar het voordek. Dit was het zogenaamde gordijn. Deze bundel van lijnen moest de krachten opvangen die het slepende schip te verduren had als het aan het vissen was. Zonder deze voorziening was de kans bijzonder groot dat het voorzeil, de fok, aan stukken werd geblazen. Op de afbeelding is ook een stok zichtbaar. Twee van deze stokken hielden het sleepnet tijdens het zeilen open.

Gebruik van het waterschip: Visserij

Vissen op de Zuiderzee kon op meerdere manieren worden uitgevoerd. De visser ging ter visvangst en als zijn schip voldoende vis had ingeladen de thuisreis aanvaarden. Het kon ook anders worden georganiseerd door een speciaal schip naar de vissende schepen te sturen, de vangst over te nemen en met die vangst naar de markt te zeilen. De waterschepen schijnen eerst als ventjager, dus voor het ophalen van de vis, gebruikt te zijn. De bun gaf het schip de mogelijkheid om langere tijd met vis die vers blijft op zee te verblijven. Gaandeweg zijn de waterschepen steeds meer zelf gaan vissen.

Achter het schip werd een net uitgezet dat met behulp van stokken open werd gehouden. Het waterschip zeilde verder en het net vulde zich met steeds meer vis. Hoe meer vis werd gevangen des te zwaarder werd het voort te slepen net. Vandaar de extra zware bouw van de romp en het gordijn om de fok.

Als de bun was gevuld met vis kon de vis worden overgeheveld aan een ventjager of zelf naar de markt worden gebracht. Vis was een zeer populair volksvoedsel en werd vanwege de constante vraag dagelijks aangevoerd. De aanvoer gebeurde blijkbaar het meest in waterschepen, want een zeventiende-eeuws gezegde is: "Het is waterscheeps goedje"⁷ waarmee de aanvoer van de vis werd bedoeld. Ook in een toneelstuk van Bredero wordt enthousiast gesproken over de aangevoerde vis: "Komt heerschap, maakt mij los, dats lustighe waterscheeps-vis, Datsen rootschilde braesem, en een korper (karper) die inden Ysel gevangen is"⁸.

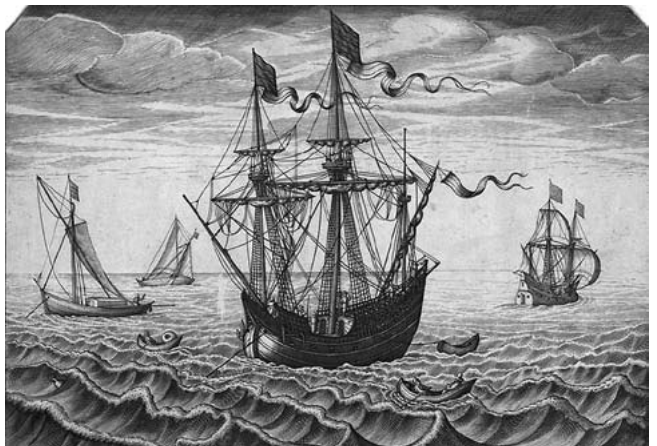
De vreedzame visvangst vormde wel een grote tegenstelling met de ruzies,

Model van een waterschip.⁴

die over de manier van vissen en de visrechten zijn uitgevochten. Aan de Oostwal, dus in de omgeving van Schokland, werd vaak met staand want gevist. Deze netten stonden op een vaste plaats of werden met behulp van ankers op hun plaats gehouden. Toen de verzilting van De Zuiderzee naar het oosten doorzette rond 1600, kwamen ook de waterschepen meer naar de Oostwal. Dit heeft tot felle conflicten geleid tussen de verschillende vissers en hun overheden. Waterschepen visten met een sleeptnet op zoutwatervis en beschadigden daarbij vaak de staande netten. Ook werd door vissers uit Overijssel geprotesteerd tegen het feit dat Hollandse vissers binnen hún gebied

Twee zeegaande en twee binnenschepen. Het schip dat links ten anker ligt is een waterschip.⁵

Reinier Nooms:
Een Waterschip of
Zuïerzese Visser.⁶

visten. Zo hield bijvoorbeeld de schout van Vollenhove ‘leggende boven in een venster’⁹ de uitkijk naar waterschepen. Zodra hij die vloot van bruine en witte zeilen zag naderen, waarschuwde hij de vissers van Vollenhove. Soms werden krasse maatregelen genomen tegen de waterschepen door palen in de zeebodem te heien tegen het sleepnet. Het heeft jaren geduurd en er zijn ook meerdere doden bij gevallen. Maar uiteindelijk heeft de visie van het gewest Holland de overhand gekregen: de Zuiderzee behoorde aan alle ingezetenen van de omringende gewesten. Dus mochten ook Hollanders met hun waterschepen in de buurt van Schokland en omgeving vissen.

Gebruik van het waterschip: sleepdienst

De sleepkracht van het waterschip bleef niet onopgemerkt. Amsterdam had eigenlijk al van begin af aan last van dichtslibbing van de handelsroutes over zee. De stad lag in een uithoek van de Zuiderzee waar de stroomsnelheid gering was. Juist daar kon het altijd aanwezige slib dus gemakkelijker bezinken en dat heeft

gezorgd voor een steeds moeilijker te bereiken haven door de ondiepte van Pampus. ‘Voor pampus liggen’ heeft dus een letterlijke oorsprong: een schip kon niet verder varen over de ondiepte en moest afwachten tot dat wel mogelijk was, bijvoorbeeld door te wachten op hoog water of door opstuwing van het water door een gunstige wind.

Aanvankelijk heeft men diepstekende schepen die Amsterdam niet konden bereiken met waterschepen door de modder getrokken. Dat is onder andere gebeurd met de schepen die uitvoeren voor de tweede reis naar Indië in 1597: “De 13 Martius (maart) zijn wij van Amsterdam ghegaen, ende den 29 dito zijn de groote schepen over Pampus ghesleept”.¹¹

Waterschepen konden een behoorlijke trekkracht ontwikkelen. Vijf waterschepen knoopten om de mast een zware tros. Eén waterschip was door middel van een sleeptros met het te slepen schip verbonden. Gezamenlijk waren de waterschepen in staat om schepen door een meter modder heen te slepen.

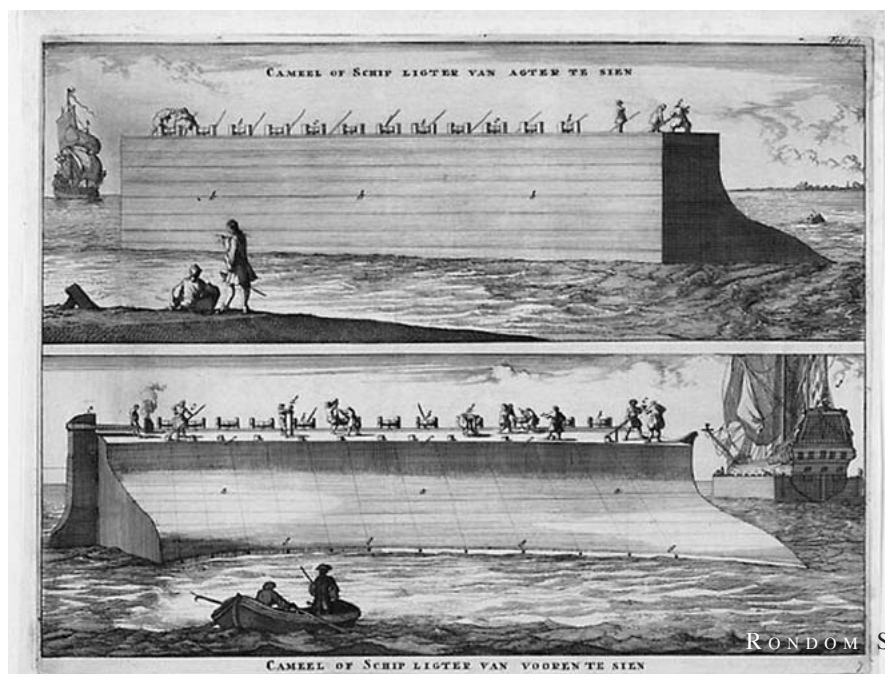
Maar het probleem van de bereikbaarheid voor Amsterdam werd daarmee niet opgelost. Na diverse andere pogingen bedacht Meeuwis Meindertszoon Bakker in 1688 een oplossing om schepen over de ondiepte te krijgen: de scheepskameel.

Een scheepskameel bestond uit twee helften. De binnenzijde volgde ruwweg de vorm van een schip. Voorzichtig werd het te slepen schip binnen de twee helften opgesloten. Vervolgens werden de waterdichte ruimtes, die met water waren gevuld voordat het schip werd ingesloten, leeggepompt. Door het leegpompen van die ruimtes kwamen de helften hoger op het water te liggen en werd het schip dus ‘gelicht’ tot een hoogte van ongeveer anderhalve meter. Vervolgens werden de waterschepen ingespannen en werd de kameel met het schip naar Texel verslept. Daar aangekomen werd het schip uitgespannen. De nu vrijgekomen kameel nam op de terugreis dan weer een ander, vaak diep geladen (VOC) schip mee naar Amsterdam.

Wrakken van waterschepen rondom Schokland

Het wrak op kavel E160 was waarschijnlijk al langere tijd in gebruik want de scheepshuid was op verschillende plekken hersteld. De ondergang van dit schip is te verklaren omdat “het ten gevolge van de betrekkelijke zwakte in de bunnen moet zijn doorgeknapt en uit elkaar gerukt”¹³. Dit kan zijn gebeurd doordat het sleepnet is blijven haken aan een onderzees obstakel. De zeebodem ten westen van Schokland had zeer wisselende waterdieptes. Door afslag van het eiland bevonden zich onder water allerlei obstakels. Het is mogelijk dat het sleepnet achter zo’n obstakel is blijven haken. Het waterschip heeft een behoorlijke voorwaartse snelheid die plotseling wordt afgeremd. De vrijkomende krachten vormen dan een te grote belasting voor de houten romp, vooral bij de bun. Krakend is het schip in tweeën gespleten en vrijwel onmiddellijk weggezonden naar de zeebodem.

De weinige vondsten betroffen wat tegels van de kookplaat, een schoen, een schacht en voet van een

Het waterschip en 'Amsterdam': kamelen en waterschepen. Opschrift: Cameel of Schip ligter van agter te sien Onderschrift: Cameel of Schip ligter van vooren te sien.¹²

De Vaarroute vanuit Amsterdam naar zee en vice versa. De route is ingetekend op een kaart van Damsteegt.¹⁰

mannenlaars en een anker. Heeft de bemanning, die plotseling hun schip voelde wegzinken, schoen en laars uitgeschopt om beter te kunnen zwemmen? Door gebrek aan (schriftelijke) bronnen zoals een logboek is dit soort vragen niet te beantwoorden.

Het waterschip op kavel P40 was wel van oorsprong een waterschip, maar het is verbouwd om een andere taak te kunnen uitvoeren: het transport van stenen voor de dijkverzwaring. Blijkbaar vond men het goedkoper om een waterschip te verbouwen dan een speciaal schip daarvoor te laten bouwen. De voornaamste verandering was het dichtmaken van de bun met kleine gevleugelde ijzeren pennetjes. Bij de opgraving werd ongeveer 11.000 kilo aan zwerfstenen aangetroffen.

Dit zou ook een oorzaak voor de ondergang kunnen aangeven. Een schip met een dergelijk zware lading gaat niet makkelijk meer door de golven heen en dus breekt steeds meer water aan dek. Door de openingen tussen de dekplanken lekt steeds meer water in het schip waardoor het nog dieper in zee komt te liggen. Daardoor komt nog meer water over totdat het schip onder water wordt gedrukt.

Het einde van het waterschip
Waterschepen hebben eeuwenlang dienst gedaan. Daarbij is hun uiterlijk nauwelijks gewijzigd. Een schipper van een waterschip zou weinig verandering zien in zijn schip tussen ongeveer 1400 en 1800. Behalve wat de scheepshuid betreft: die was oorspronkelijk dakpansgewijs gebouwd (overnaads) maar werd later, na ongeveer 1550, glad uitgevoerd (karveelbouw). Het komt zeer weinig voor dat een scheepstype met weinig uiterlijke veranderingen vier eeuwen in gebruik blijft.

Maar toen andere manieren beschikbaar kwamen voor de functies waar het waterschip zijn bestaansrecht aan ontleende was het snel gedaan met dit scheepstype. De botter heeft het schip rond 1800 vervangen voor de visserij. Bidders waren nog beter aangepast voor de sleepnetvisserij, want ze hadden een betere constructie van de bun en meer zeilen tot hun beschikking.

Het Noordhollandsch Kanaal maakte het waterschip niet meer nodig voor de sleepbootfunctie. Voortaan konden schepen rekenen op een diepte van 5.40 meter en dus waren de scheepskamelen en hun slepende waterschepen overbodig geworden. Het laatste waterschip dat sleepdienst heeft verricht werd in 1827 gesloopt.

De Zuidpunt van Schokland met de vuurtoren van Ens rond 1800.

De boomstronk met visnet op de voorgrond geeft een mogelijkheid aan voor de ondergang van het waterschip op kavel E160¹⁴

Noten

1. Uit: P. le Comte, Vijftig afbeeldingen. Schepen en vaartuigen. Facsimile
2. https://www.google.nl/search?q=schokland&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiQqJzT8N7MAhXHLMAKHaPdA-IQ_AUIBygB&biw=1920&bih=935#tbn=isch&q=kaart+schokland&imgrc=VSN6djWYx_zcMM%3A
3. Eigen collectie auteur
4. www.google.nl/search?q=waterschip&espv=2&biw=1920&bih=979&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEWj0lb36v97NAhUGShQKHZBPBYcQ_AUIBigB#imgrc=UBRZ4I9pMzi0pM%3A
5. <http://myartblogcollection.blogspot.nl/2015/07/15-engravings-pieter-bruegel-elder-and.html>
6. Eigen collectie auteur. Foto uit: Verscheyde schepen en gesichten van Amsterdam, facsimile, Alphen aan den Rijn, 1970
7. Uit Seeman, Maritiem woordenboek van Wigardus à Winschooten, Zutphen, 2011
8. Uit: G.A. Brederoo's Moortje, uitgegeven en toegelicht door Dr. F.A. Stoett, Zutphen, 1931, vers 705
9. Ypma, Geschiedenis van de Zuiderzeevervisserij, pagina 64
10. Uit: Maritieme Geschiedenis der Nederlanden II, pag. 84
11. G.C.E. Crone: Nederlandsche jachten, binnenschepen visschersvaartuigen, Schiedam 1978 pagina 240
12. van Yk, de Nederlandsche scheepsbouw-konst opengesteld, facsimile, Rotterdam, pagina 360
13. Opgravingsrapport NE 160, Niuwlanderfgoed te Lelystad
14. http://www.lightphotos.net/photos/displayimage.php?album=29&pid=1182097NAhUGShQKHZBPBYcQ_AUIBigB#imgrc=UBRZ4I9pMzi0pM%3A

 <p>Pannenkoekhuis "De Strooppot"</p> <ul style="list-style-type: none">• Ruim 30 soorten pannenkoeken• Kinderfeestjes• Speel- en doepark• Midgetgolfbaan & speurtochten	<p>De Voorst restaurant partycentrum</p> <ul style="list-style-type: none">• Familiedagen• Bruiloften• Personeels- en themafeesten• Uitgebreide diners• Vergaderingen• Speel- en doepark• Groepsaccommodatie
<p>MIDDEN IN HET VOORSTERBOS</p> <p>Leemringweg 29, Kraggenburg, Tel. 0527-25 24 83 - info@devoorst.nl - www.devoorst.nl</p>	

advertentie

Bijzondere landschapselementen of habitats in de Noordoostpolder

Piet Bremer

Dr. Piet Bremer (1956) is geboren in Wolvega en bracht zijn middelbare schoolperiode door in de polder. Hij studeerde biologie aan de Rijksuniversiteit van Groningen en promoveerde in 2007 aan de Wageningen UR op onderzoek naar de kolonisatie door varens van de voormalige zeebodem (Flevoland), met name in het Kuinderbos. Hij is als ecooloog werkzaam bij de Provincie Overijssel. In de Vriendenkring verschenen sinds 1979 12 artikelen van zijn hand waarvan de meeste met als thema natuur in de Noordoostpolder. Foto: Hans Veenhuis.

Wie vluchtig door de polder rijdt ziet geasfalteerde wegen, bomenrijen, erven, akkers en verspreid ook andere landschapselementen. Deze combinatie komt in alle hoeken van de polder voor en maakt de polder als geheel herkenbaar, maar kan ook als saai worden ervaren; er is veel van hetzelfde. Toch is er meer te beleven, maar het is wel zoeken naar deze bijzondere plekken. Dit artikel geeft een overzicht van de landschapselementen/habitats in de polder en kan een prikkel zijn om in delen van de polder op zoek te gaan naar een aantal bijzonderheden. Juist de ontwikkeling van nieuwe natuur – de omvorming van landbouwgrond naar natuur – en de omvormingen binnen de bossen zelf, hebben het aantal landschapselementen/habitats duidelijk doen toenemen met het ontstaan van onder andere vennen, houtwallen en zelfs beken!

Inleiding

Een landschap bestaat uit verschillende onderdelen. Het systeem bedacht voor provinciale natuurkarteringen (IAWM 2004) leent zich goed als basis voor het herkennen of karteren van deze landschapselementen in ons land (bijlage 1). Het gaat dan, bijvoorbeeld als het om wegen gaat, om het onderscheid tussen verharde en onverharde wegen, parkeerplaatsen en boswegen. Maar zoals elke indeling; er zijn altijd omstandigheden die te uniek zijn om in een systeem te passen of een werkelijkheid kan tegelijk aan meer definities voldoen. Grasland, percelen waarin van nature grassen en in mindere mate zeggen, russen en kruiden voorkomen, kan tegelijk ook een ijsbaan zijn.

Landschapselementen worden door IAWM (2004) 'inventarisatie-eenheden' genoemd. Leuk bedacht, maar de term beklijft niet. Je kunt ook van habitats spreken. Een habitat is eerder gedefinieerd als leefgebied voor planten en dieren. En een habitat is vaak een complex van habitats. De IJsselmeerdijk is als landschapselement goed herkenbaar door het formaat en de functionele rol van scheiding tussen een groot water en de drooggevallen en ontgonnen zeebodem. Maar op de dijk zijn verschillende zones herkenbaar. Het heeft een basaltzone onder water met eigen macrofauna (slakken, kreeftjes etc.). Dan is er de overgang van nat naar droog en daarboven een drogere zone met basaltstenen, die vooral gekenmerkt is door de grote gele

steenkorstmossen. Er is een verharde dijkweg, een meestal met schapen beweide dijkgrasland en de dijksloot scheidt de dijk van het polderland. Het landschapselement 'waterkerende dijk of winterdijk' laat zich dus in meerdere 'micro' habitats opdelen. Ecologisch relevant, maar op landschapsschaal minder relevant. In de voorliggende tekst blijf ik dicht bij de landelijke indeling en wijk daar slechts enkele keren van af. Voor graslanden wordt landelijk een indeling naar vochtigheid gemaakt; nat-vochtig en droog. Maar je kunt ook een indeling maken naar bodemsamenstelling (veen, zand, zavel, keileem). Hier is bewust het keileemgrasland onderscheiden en het daarmee verwante keileem-keienveld; een keileemgrasland met een hoge dichtheid aan grote en kleinere keien en stenen. Het is voor Nederland een uniek landschapselement, dat in de landelijke indeling ontbreekt. Het voorliggende artikel is niet alleen bedoeld om een overzicht te geven van elementen maar vooral ook van de veranderingen die sinds het ontstaan van de polder hebben plaatsgevonden. Met name de afgelopen twintig jaar zijn diverse nieuwe habitats ontstaan.

Landschapselementen

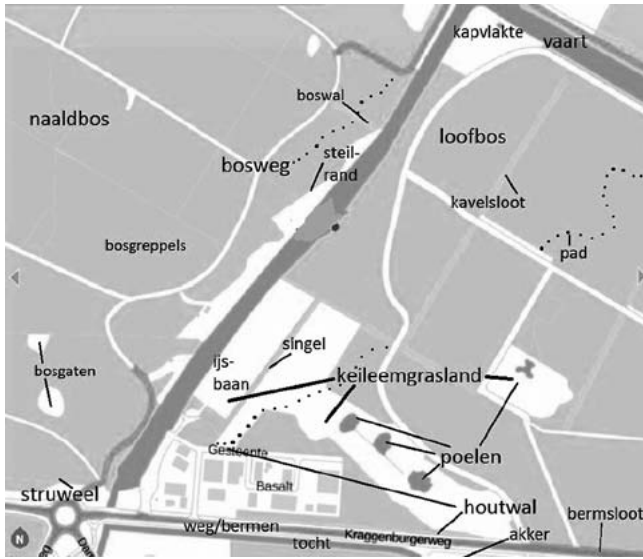
Bijlage 1 geeft het overzicht van alle landschapselementen in de polder. Er kunnen 63 worden onderscheiden. De belangrijkste zijn wegen (verharding en wegberm), bermsloten, akkers, kunstweiden, kavelsloten, tochten, kanalen, boerenerven en singels. Dus negen verschillende elementen die het grootste deel van de polder buiten de dorpen en bossen bedekken. Figuur 1a laat een willekeurig vak van 1 x 1 km zien in het zuidoosten van de polder waar acht elementen zijn te onderscheiden. Kunstweiden zijn hier met gras ingezaaide akkers (vaak Engels raaigras, soms andere soort of

met klavers), die na enkele jaren weer worden omgeploegd tot akkers. Met het halfnatuurlijk grasland hebben ze weinig van doen, omdat geen sprake is van blijvend grasland met een spontane vestiging van voor graslanden kenmerkende soorten. Het aantal elementen per 1 x 1 km vak¹ varieert van 3 tot 10 en is gemiddeld 6,5. Dat is niet veel, maar ook in eeuwenoude polders die aan de Noordoostpolder grenzen is het aantal niet hoger, ook al domineert hier halfnatuurlijk grasland. Veel gevarieerder is de omgeving van Urk, Schokland, Kuinderbos en Voorsterbos en directe omgeving en het Wellerwaard-Burchttochtgebied. Het aantal elementen varieert hier per gebied van 26 (Schokland e.o.) tot 42 (Voorsterbos e.o.) (bijlage 1). De bossen natuurgebieden voegen veel toe aan de variatie aan landschapselementen. Figuur 1b laat een voorbeeld zien van één van de meeste gevarieerde delen in de omgeving van Kraggenburg met 20 verschillende elementen binnen 100 ha. Alle hiervoor al genoemde elementen komen voor, maar er zijn ook bosgreppels, onverharde boswegen, bospaden, loofbos en naaldbos. Ze zijn kenmerkend voor elke polderbos van enige omvang. Bij de inrichting zijn

Figuur 1a. 1 x 1 km vak bij Zwijnstocht met aanduiding van de verschillende landschapselementen.

1. buiten de bos- en natuurgebieden, Emmeloord en de dorpen

Figuur 1b. 1 km vak noordelijk van Kraggenburg met 20 verschillende landschapselementen.

boswegen aangelegd – hier op banen opgebracht zand – om geoogst hout af te kunnen voeren. Bospaden, 1 tot 2 meter brede paden, dwars door het bos en zelden kaarsrecht, zijn van latere tijd, aangelegd door Staatsbosbeheer en later ook door Natuurmonumenten en Flevolandschap omwille van het wandelen, cq. de beleving van het bos. Het blauwe-paaltjes-pad bij de Kuinderhaven in het Kuinderbos is in mijn herinnering één van de eerste van dergelijke paden. Figuur 1b laat het Kraggenburgerveld zien waar in 1998 een grasland perceel (voormalig kleiduid schietterrein) omgevormd is naar natuur. Hierbij is de sterk humeuze bovengrond afgeplagd en verwijderd, zijn nieuwe poelen gegraven en aan beide uiteinden van het gebied zijn houtwallen aangelegd. In figuur 1b zijn ook drie keileemgraslanden aangeduid, dus waar grassen en kruiden direct in het keileem groeien. Eén hiervan betreft de Ijsbaan van Kraggenburg, waar de functie als ijsbaan en halfnatuurlijk grasland samengaan. Het Kraggenburgerveld werd eerder genoemd en tien jaar geleden heeft Natuurmonumenten een derde perceel

ingericht, waarbij begreppeld bos is omgevormd naar grasland dat in het winterhalfjaar goudbruin kleurt van het Puntmos (zie foto pagina 41). Langs deze graslanden komen plaatselijk struikbegroeiingen voor op de grens van grasland naar bos. Een dergelijk struweel is trouwens het mooist ontwikkeld bij de rotonde en ontstaan na kap van de bosrand waarna struiken konden uitlopen en nieuw plantsoen was ingeboet. De figuur geeft nog twee elementen, boswal en bosgaten, die in de provinciale indeling niet voorkomen. Bijlage 1 noemt nog diverse andere landschapselementen die hier voor nog niet zijn genoemd of met reden apart worden behandeld. Het gaat om elementen die o.a. landelijk gezien heel bijzonder zijn (onder andere keienveld en infiltratiesloten) of ze zijn op het oude land niet zo bijzonder, maar zijn dat wel in de polders (bijv. natte duinvalleien, houtwallen) of het gaat om een volkomen nieuwe fenomeen zoals de polderbeken.

Trend

Figuur 2 geeft het verloop in aantal landschapselementen in de polder. Het opmerkelijke is dat het aantal met de ontginning en inrichting sterk is toegenomen, daarna afvlakt tot in de jaren zeventig, waarna het weer toeneemt. Kapvlakten kunnen pas ontstaan nadat het bos een bepaalde leeftijd heeft en er vaksgewijs wordt geoogst, wat in de polder vooral is gebeurd met snelgroeiende bomen als Canadapopulier en Fijnspar. Deze eerste kapvlakten 'verschijnen' vanaf de jaren zeventig. Een bepaalde 'variant' hiervan zijn de stormvlakten. Tijdens de stormen van 1972/1973 zijn in de polderbossen grote stukken omgewaaid, is het hout afgevoerd en de bosbodem altijd beplant, enkele kleine stukjes uitgesloten. In het

Voorsterbos heeft Natuurmonumenten de keuze gemaakt nadat aan de rand van het bos een heel vak Fijnspar was omgewaaid om dit te laten liggen. Alle bomen lagen kris - kras door elkaar en vormen een ondoordringbare wildernis. Geleidelijk zijn berken en Boswilgen verschenen en deze zullen na verloop van tijd een nieuw generatie bos vormen.

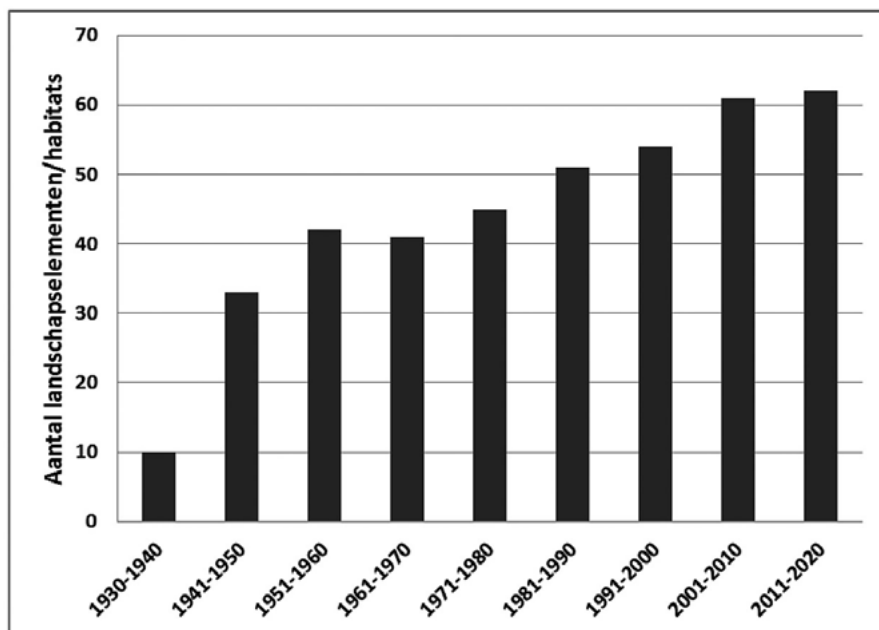
De ontwikkeling van zandgaten, diepe zandwinningen, is ook pas in de jaren zeventig gestart. De Casteleijnsplas is als diepe winning wel het beste voorbeeld hiervan. Maar in de jaren zeventig werd ook de Kuinderplas als relatief ondiepe winning uitgevoerd. Na de bouw van de immense Oosterscheldehal op het terrein van het Waterloopkundig laboratorium kiemden elzen massaal op keileem en vormden een elzenbroekbos, dat trouwens met de sloop van de hal, enkele jaren geleden, ook weer verloren is gegaan. Doornstruweel, dus lage bosschages met vooral Sleedoorn en Meidoorn zijn na 1990 ontstaan tegenover de oude haven

van Kuinre, in het Schansveld. In het Voorsterveld is dit ca. 15 jaar later bewust aangeplant. Het meest recent, niet ouder dan 15 jaar, zijn de beken. De droge heide is van de laatste tien jaar, evenals de aanleg van kijkheuvels, zoals gebeurd is in het Burchtbosgebied. Ook relatief nieuw zijn o.a. poelen en houtwallen, die hierna apart worden besproken.

Enkele bijzondere landschapselementen:

Houtwallen

In het Kraggenburgerveld zijn houtwallen in eerste instantie aangelegd om de luwte van het gebied te vergroten en daarmee geschikter te maken voor insecten. Voor deze met lemige grond opgeworpen wallen werd de maatvoering genomen zoals die op het Hoge land van Vollenhove ook vaak voorkomt (ca. 3 m breed x 0,7 m hoog). De wallen werden beplant met bomen en struiken zoals Zomereik, Hazelaar en Lijsterbes. Dat hier gekozen is voor houtwallen in plaats

Figuur 2. Het aantal typen landschapselementen/habitats in de polder (inclusief Schokland) vanaf jaren dertig (van voor droogvallen) tot 2016 weergegeven per decennium.

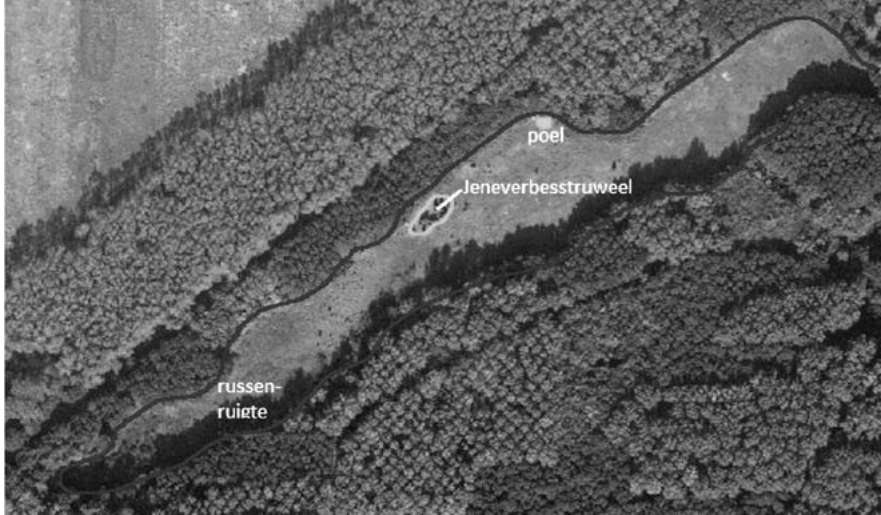
van houtsingels (smalle lijnvormige aanplant zonder wallichaam) heeft een historische reden. Op het aangrenzende Hoge Land van Vollenhove komen als sinds de vroege middeleeuwen houtwallen als perceelscheiding voor. Het Kraggenburgerveld ligt op dezelfde keileemafzetting als het Hoge land. Er is een geologische relatie met dit Hoge land, dat met aanleg van deze houtwallen landschappelijk wordt versterkt. Dit laatste is ook de reden geweest dat in het Leemringveld in 2005 houtwallen zijn aangelegd. Het betreft een onderbroken wal van meer dan 200 m op de grens van keileem naar zavel, die in het voorjaar vanaf de Leemringweg vooral opvalt door de uitbundige bloei van de geplante Sleedoorn. Een tweede, over 0,8 km doorlopende wal is aangelegd op de overgang van hooiweide naar spontane natuur. De wal volgt hier de lijn waar ongeveer op een halve meter onder het maaiveld keileem voorkomt. De wal is meer dan 10 m breed. Volgens de IPI definitie (IAWM 2004) zou het dan een bosstrook zijn. Het asymmetrisch bollende, tweezijdig begreppelde wallichaam is in uiterlijk voor honderd procent een houtwal. Misschien kunnen we wel van een polderhoutwal spreken, met ook bodemsamenstelling (zavel), waarmee het afwijkt van alle andere houtwallen in ons land.

De oudste houtwal in de Noordoostpolder werd in 1998 met lemig materiaal aangelegd aan de rand van het Kraggenburgerveld en lijkt sterk op de wallen op het Hoge land van Vollenhove.

Keienveld in het Urker- en Schokkerbos

Keienvelden op keileem zijn in Nederland uiterst zeldzaam. Het binnen het P. van der Lijnreservaat behouden gebleven veld is zonder enige twijfel uniek voor Nederland (Hellinga & van der Heide 1955, van Brenkelen 2004). Glaciale keienvelden zijn minder zeldzaam in Scandinavië en Polen. Het van der Lijnreservaat is jarenlang bespoten om elke groei van vaatplanten te onderdrukken. Het gevolg hiervan was dat alleen een aantal blad- en korstmossen konden overleven en de bodem bedekten. Na de overdracht van het beheer van Staatsbosbeheer naar het Flevolandschap is met spuiten gestopt en is gekozen voor beweiding als manier om de plantengroei beheeren beheersbaar te houden. Ook elders in Europa worden dergelijke habitats in de regel beweiden. Maaien is lastig vanwege de vele obstakels. Door de overgang van spuiten naar beweiden zijn er wel delen sterk begroeid geraakt met Zeegroene rus, waardoor niet alle grote keien goed zichtbaar zijn. Hier wordt maatwerk geleverd met handmatig maaien. Onderhand heeft het gebied niet alleen de waarde behouden als geologisch reservaat, maar is ook de waarde voor wilde flora en dagvlinders sterk toegenomen, met o.a. soorten als Geelhartje, Liggende ganzerik en Bruin blauwtje. Een veel kleiner keienveld van enkele aren komt in het Schokkerbos voor. Dit is bewust aangelegd en hier wordt wel gespoten om de keien zichtbaar te houden. In het Voorsterbos komen verspreid grotere en kleinere keien voor, alle verscholen in het bos en nergens met een groot aantal. Wel zijn bij de inrichting van het Leemringveld de nodig keien uit het keileem 'opgegraven' en hiervan is één grote keienbult gemaakt; een voor de polder nieuw landschapselement.

Keienreservaat P. van der Lijn omgeven door het Urkerbos (basis: luchtfoto 2014).

Keileemgrasland zonder keien

De provinciale indeling gaat bij de graslanden vooral uit van de begroeiing. Ook de indeling die om subsidie redenen is gemaakt van graslanden (zogenaamde Beheertypen met onderscheid van o.a. nat schraalland, vochtig hooiland en droog schraalland, zie ook www.flevoland.nl/natuurbeheerplan) gaat daar sterk vanuit. Maar een indeling is ook denkbaar vanuit de bodem-waterhuishouding; kleigraslanden, zandgrasland of keileemgrasland. Hier wordt het laatste type onderscheiden, omdat het landelijk gezien zo bijzonder is. Buiten de omgeving van Urk, Schokkerbos en het Voorsterbos komt dit type grasland elders in ons land amper voor. Keileem komt in noordelijke helft van ons land veel voor, maar zelden direct aan het oppervlak en het is dan veelal begroeid met bos. In de polder is het keileem grotendeels bebost, maar niet overal. De voormalige IJsbank van Urk was een heel mooi voorbeeld van keileemgrasland met bevoeiing (onder water staan) in de winter. De begroeiing was die van een regelmatig overstroomd grasland, zoals dat van de kust bekend is. Het gebied moest wijken voor een partycentrum; het protest van

omwonenden was niet voldoende om het tegen te houden. Daarmee verdween het enige keileemgrasland bij Urk. In het Schokkerbos ontstond bij de inrichting van de gesteententuin in de jaren zeventig een 0,8 ha groot grasland op keileem. Gezien de humus in de bodem – ontstaan na een kwart eeuw bos met strooisel – en de afbraak hiervan na boskap betekende dat aanvankelijk de vegetatie nogal weelderig was, maar wel met veel soorten die van een vochtige bodem houden. Een beheer van maaien en afvoeren (hooien) zorgde er voor dat de bodem verschaalde, de kruidlaag opener werd en bijzondere soorten zich konden vestigen zoals de Rietorchis, Zilte rus en het Waterkruiskruid. De Slanke sleutelbloem verscheen nadat deze aangeplant was bij het

Keileemgrasland met Slanke sleutelbloem. In het winterhalfjaar oogt het grasland goudbruin vanwege het massale voorkomen van Puntmos.

Een oud waterloopkundig model dat deels hersteld is met de aanvoer van water waarbij een deel van model wordt bevoeid.

informatiecentrum. In het Voorsterbos is tien jaar geleden ook een stuk bos omgezet naar grasland, met vergelijkbare ontwikkelingen als in de gesteentetuin. Ook hier is de Slanke sleutelbloem in het voorjaar te bewonderen, maar vestiging was ook hier niet spontaan. Andere voorbeelden zijn het Kraggenburgerveld, de ijsbaan van Kraggenburg en het Leemringveld. Hoewel keileem kletsnat kan zijn (maar ook sterk kan uitdrogen) lijkt vooral de bemesting te bepalen hoe de plantengroei eruit ziet. In de laatste aanwinst in het Leemringveld is sprake van intensieve bemesting die na inrichting in 2005 is gestopt. Maar de overgang van deze grasmat met 100% Fioringras naar een kruidenrijk grasland is een kwestie van lange adem met hooien en achterwege laten van bemesting.

Grote bosgaten met industrieel erfgoed

Een heel eigen plek neemt het Waterloopbos in. In de jaren vijftig en zestig zijn hier grote gaten in het bos gemaakt om in de open lucht waterloopkundige modellen te realiseren. Daarvoor werd het model geheel omdijkt. Dat maakte het mogelijk om het gebied in de winter onder water te zetten, zodat bij vorst

geen schade aangericht kon worden aan miniatuur havens, rivieren of havenmonden. Na beëindiging van het onderzoek bleven de modellen liggen. Sommige werden als de ruimte nodig was omgebouwd naar nieuwe modellen, andere werden gesloopt om plaats te maken voor loodsen en weer andere bleven braak liggen en zijn geleidelijk dichtgegroeid met berken, Boswilg en Zwarte els. Sinds Natuurmonumenten het beheer voert is er veel aandacht voor dit jonge culturele erfgoed (Steenhuismeurs 2015). Diverse modellen zijn gerenoveerd. Bijgaande foto geeft een voorbeeld van zo'n model. Restanten van het model zijn nog goed zichtbaar en het aangevoerde water wordt hier nu overheen gevoerd. Plantensoorten van zuurstofrijk water zijn sterk toegenomen (o.a. de eetbare Witte waterkers) en als bezoeker kun je hier over het stromende model lopen. Een bijzondere ervaring. Andere modellen staan geheel onder water, waardoor moerasplanten zijn toegenomen, zoals Pluimzegge en Oeverzegge. Met deze modellen, maar ook de vele typen dijkes of wallen, diepe sloten, greppels en Romijn-stuwen heeft het Waterloopbos een unieke samenstelling.

Infiltratiesloten

De sloten aan de rand van de polder vormen op zich een bijzonder fenomeen, omdat sprake is van zogenaamde inlaat- of infiltratiesloten. Ze zijn bedoeld om water vanuit het IJsselmeer, de randmeren of vanaf het oude land de polder in te brengen om akker- en graslandpercelen in het zomerhalfjaar van voldoende water te voorzien. Met deze wateraanvoer is handig ingespeeld op de lagere ligging van de polder ten opzichte van haar omgeving. Om de aanvoer te garanderen gelden regels voor het openhouden van deze sloten; de keur van het Waterschap die meerdere data voorschrijft waarop het water van haar plantengroei ontdaan moet zijn. Stroming betekent dat water niet dichtgroeit met kroos of draadalg en schijnbaar helder oogt (op moment dat water stilstaat is deze kans wel aanwezig, vanwege de gehalten van stikstof en fosfor). Via drains wordt het infiltratiewater tot in de percelen gebracht. Het systeem van wateraanvoer is bedacht om droogtegevoelige gronden, vooral de zand- maar ook veengronden, zoals die aan de oostkant van de polder, bij Ens, Schokland en Urk voorkomen, voldoende van water te voorzien in het groeiseizoen. In het winterhalfjaar vindt geen aanvoer plaats (september - april), wat betekent dat sloten vrijwel droog kunnen vallen. In natuurlijke systemen is de situatie precies andersom. In de winter en vroege voorjaar zijn sloten waterhoudend, terwijl in de zomer de peilen bij sterke verdamping sterk kunnen dalen. Infiltratiesloten herbergen landelijk één van de belangrijkste populaties van Rond sterrekroos, een soort waterplant die het in infiltratiesloten goed doet, omdat door het drie maal schonen sterk concurrerende waterplanten, zoals Smalle waterpest, niet de kans

krijgen te gaan overheersen. Ook de Weidebeekjuffer, een prachtige soort libel, komt in de polder dankzij deze stromende sloten voor.

Beken

De aanleg van beken is in Z.-Flevoland begonnen naar een idee van de veel te vroeg overleden Jan van den Bosch (SBB) voor aanleg van een beek in het Almeerderhout. Deze beek is aangelegd door enkele kavelsloten te dempen en in plaats daarvan een meanderende beek door een dikke laag klei te gegraven. Het begin van deze beek was de kwelsloot bij het Eemmeer; wateraanvoer was dus vooral kwelwater (dijkkwel), waardoor ook in droge tijden er stromend water is. Zo ontstond eerste kleibeek in ons land. In de Noordoostpolder werd de eerste beek gerealiseerd bij de inrichting van het Kadoelerveld (figuur 3). Ook hier werden enkele kavelsloten gedempt dan wel afgesloten en ook hier was het de bedoeling dat het af te voeren water via een beekje naar het Kadoelerveld loopt. In regenrijke tijden gebeurt dit met behulp van een stuw en is het mogelijk het beekwater op te stuwen waarbij lage delen van het Kadoelerveld 's winters onder water staan. Naast deze Kadoelerbeek werd in het Voorster- en Wendelbos een echt

Infiltratiesloot en tegelijk bermsloot langs de Uiterdijkenweg met kruidenrijke begroeiing. Op achtergrond kruidenrijk grasland met Pinksterbloem en Scherpe boterbloem.

indrukwekkende beek gemaakt. De beek begint in het Waterloopbos en loopt langs de Zwolse vaart naar het noordelijk deel van het Voorsterbos, waar het door het bos tussen de bomen heen slingert, waarna het in het Wendelbos komt. Hier maakt het enkele ruime bochten om uiteindelijk haar water te lozen in de Zwolse vaart. Deze beek begint op het keileem, gaat dan over op zandgrond en vervolgt haar weg over een zavelige bodem. Bij inrichting bleek dat op de zandgrond een lemige ondergrond nodig was om lekkage naar de ondergrond te voorkomen. Dat lijkt erg kunstmatig, maar ook van diverse Twentse beken is bekend dat ze een kunstmatige leembodem hebben om waterverlies te voorkomen. De beek is in totaal 4,2 km lang, slingert onder Beuk, Fijnspar en Es door en op allerlei gedeelten oogt zij zeer natuurlijk (zie foto). Je waant je in Twente of de Achterhoek. Bij het graven is de vrijkomende grond naast de beek beland, waar het een soort van lage oeverwallen vormt. Wateraanvoer is hier grotendeels kunstmatig. Een deel van het water dat in het Waterloopbos vanuit het Vollenhoverkanaal wordt ingelaten komt uiteindelijk in de Voorsterbeek uit. Er is een tamelijk gelijkmatig aanvoer (in natuurlijke beken is de aanvoer aan het eind van de winter

Voorsterbeek in het Voorsterbos in perceel met Beuk. Door een ondergrond van aangebrachte keileem wordt voorkomen dat het water wegzakt in de zandige ondergrond.

vaak het hoogst, in zomer het geringst) en deze aanvoer zorgt voor constant vochtige omstandigheden. In enkele jaren wist de Wijfjesvaren zich massaal te vestigen en in 2013 werd voor het eerst in Flevoland de zeldzame Bospaardenstaart gevonden. Sporen waren vanuit het oosten van Nederland of mogelijk het buitenland aangevoerd en kieming was mogelijk omdat de bodem altijd vochtig is.

Tegelijk met de Voorsterbeek werd ook als soort van bypass van de Voorstertocht de 1,8 km lange Wendelbeek aangelegd, in jong bos, dus zonder de schaduw die sterke groei van bijv. Riet of draadalgen weet te onderdrukken. In het Kuinderbos heeft SBB de Schanskreek aangelegd in het Schansveld tegenover de Oude haven. Wateraanvoer betreft infiltratiewater dat door het gebied wordt geleid. De Kuinderbeek is deels al aangelegd met als startpunt de Kuinderplas en als eindpunt de Schoterplas. Het idee is dat het water boven een bepaald niveau in de Kuinderplas wordt afgevoerd naar de beek, wat betekent dat deze vooral in het winterhalfjaar met een neerslagoverschot zal stromen richting Schoterplas. Dit project is nog niet afgerond.

Vennen

In 2005/2006 zijn in het Kuinderbos de eerste twee vennen hersteld met provinciaal geld om leefgebied voor bedreigde planten en dieren te maken. Vervolgens zijn in de winter van 2007/2008 nog 10 vennen hersteld (figuur 4). Vennen zijn kleine wateren, die in de regel voorkomen in heidevelden en vooral bekend zijn in het oostelijk deel van ons land. Ze kunnen voor 100% worden gevoed door regenwater als de ondergrond uit keileem bestaat of een verkitte onderlaag heeft. Deze vennen verzuren dan waarbij veenmos de overhand

krijgt op de oevers. Maar vennen kunnen ook een relatie hebben met het grondwaterpeil in de omgeving. Zakt het peil in zo'n ven door verdamping dan kan vanuit de omgeving grondwater toestromen, waardoor ze niet verzuren. De Kuinder vennen zijn alle van het laatste type. Ze zijn hersteld op plekken waar ca. 1800 v. Chr. ook vennen hebben gelegen. Deze zijn nadien geheel overgroeid met veenmos en onderdeel geworden van het hoogveen dat toen een groot deel van de huidige Noordoostpolder bedekte (Gotjé 1993). De vennen die ca. 3800 jaar lang niet als ven hebben gefunctioneerd zijn met het droogvallen van de polder weer aan het oppervlak komen te liggen, deels nog gevuld met het historische veen. Vanwege deze bodem zijn hier sparren geplant. Na stormschade en afvoer van de omgewaaiden bomen ontstond het idee de vennen te herstellen. De bodem rondom de vennen betreft een oude podsol (heide) bodem, waarop na kap en afschrapen van de strooisel-humuslaag weer heide kan ontstaan, zoals elders in het Kuinderbos is gebleken bij de Kuinderbeek (Kuinderheide). Figuur 4 laat zien dat binnen het Kuinderbos de vennen omgeven zijn door bos. Inwaaierend blad kan leiden tot te veel stikstof in het water, wat niet gunstig voor de vegetatie is en ook schaduw is niet zo gunstig. Het zou goed zijn het bos rondom de vennen deels te kappen en om te vormen naar heide en een verbinding te maken met de Kuinderheide.

Vochtige en droge heide

De eerste heideplanten werden al gevonden in de jaren zeventig van de vorige eeuw toen op enkele plekken in het Kuinderbos Struikheide werd gevonden. Maar één enkele heideplant is nog geen heide. Die ontstond pas

na het graven van de Kuinderplas in een landbouwenclave midden in het Kuinderbos in de jaren zeventig. Op een wat flauwer talud vestigde zich hier op een zure, schrale, matig grove zandbodem Dopheide, die zich daarna sterk uitbreidde om binnen een kwart eeuw het hele talud te bedekken (Bremer 2004). Er ontstond 0,3 ha vochtige heide, met o.a. ook Kraaiheide, Ronde zonnedaauw en de zeldzame Dennenwolfsklauw. Dankzij de jarenlange inzet van Staatsbosbeheer is de strook open gehouden; bij niets doen was de heide beslist overgegaan in een overwegend berkenbos. In 1994 werd bij de Kuinderplas een ha droog grasland afgegraven tot iets boven het gemiddeld grondwaterpeil. Hier ontstonden plasjes en op de vochtige zandgrond vestigde zich na verloop van jaren een massa vegetatie van Moeraswolfsklauw, waar tussen zich geleidelijk Dopheide vestigt. Ook hier duurt de ontwikkeling naar vochtige heide meer dan een kwart eeuw. Na de eeuwwisseling heeft SBB tussen Kuinderplas en Schoterweg 3,5 ha Lariks gekapt en een deel van de

Figuur 3. De ligging van een aantal bijzondere habitats in de Noordoostpolder; kg = keileemgrasland, dv = duinvallei. Ondergrond: luchtfoto 2014.

Figuur 4. Vennen in het Kuinderbos. De noordelijke vennen worden beweid met pony's die de omgeving kaal houden. De overige worden beweid met schapen of de opslag wordt handmatig verwijderd. Wat herkomst van de namen betreft: Het Maria Forrestven² is genoemd naar de school die het ven heeft beheerd, naast het Zagerijven is sprake van houtzagerij; het Dodaarsven is genoemd naar de Dodaars, een kleine soort Fuut, die hier broedt. Het Paardenven refereert aan de paardenbeweiding in dit deel van het Kuinderbos. Het Heliconven is genoemd naar de opleiding waarvan studenten actief zijn in het bos met beheer; het Zandven heeft sterk zandige oevers; het Vuurvlinderven is naar de Kleine vuurvlinder genoemd die hier vliegt; in het Esdoornven staat een eenzame Gewone esdoorn; het Biesven is genoemd naar de Ruwe bies die hier groeit; het Vlasven is genoemd naar het bijzondere Dwergvlas dat hier gevonden is. In het Rietven staat veel riet terwijl de kleinste onder de vennen een voor de hand liggende naam heeft gekregen. 2. naamgeving is tot stand gekomen in samenspraak met Staatsbosbeheer, Harco Bergman

Onder: Natte duinvallei bij Urk binnen het door het Flevolandse Staartreservaat. Landschappelijk is er de beleving van een duinvallei, die haar bestaan dankt aan oppervlakkige zandwinning in het begin van de jaren vijftig. Gezien de contant vochtige omstandigheden en de schelprijke (kalkrijke) zand bodem komt de begroeiing zeer goed overeen met die van dit habitat in de Nederlandse duinen!

Kuinderbeek gegraven. Ook hier is een ontwikkeling richting heide gaande; op hogere delen is van elders afkomstige gemaaide heide uitgelegd, waarmee zaden zijn aangevoerd en waarna Struikheide kiemde. Hier ontwikkelt zich naast vochtige heide ook droge heide (De Kuinderheide in wording, figuur 3). Een polderbewoner die op de heide wil wandelen hoeft niet naar de Veluwe. Dat kan in het klein ook in de polder en straks (of deels nu al) is het mogelijk te dwalen vanaf Kuinderplas, via Kuinderheide naar het Schoterveld!

Natte duinvalleien

Bij duinen horen duinvalleien en beide zijn niet te verwachten op een voormalige zeebodem. Toen na het droogvallen van de polder het Blokzijlzand en Ramspolzand begonnen te stuiven had dit bij ongemoeid laten zeker geleid tot de vorming van lage duinen. Dat was niet de bedoeling en de Dienst Noordoostpolderwerken is het gelukt de winderosie te beteugelen. Een heel andere situatie deed zich bij Urk voor waar een bonte mengeling aan grondsoorten aan het oppervlak kwam te liggen. Ook de Staart van Urk, een grofzandige schoorwal die vanaf het Top, de NO punt van Urk de Zuiderzee in liep, kwam op het droge te liggen. In het huidige

door het Flevolandschap beheerde Staartreservaat is een deel behouden gebleven. Hier ligt een restant van de grotendeels vergraven wal en ook direct buiten de wal is zand gewonnen, waardoor een zeer afwisselend gebied is ontstaan met kleine en wat grotere hoogteverschillen. Het grote aantal schelpen zorgt voor een kalkrijke bodem. Relief, overgangen van nat naar droog, rietland, duingrasland en laag struweel geven midden in het reservaat het gevoel in een duinvallei op Terschelling te staan. Dat laag struweel betreft een gemaaide vegetatie van Kruipwilg waarin typische duinplanten als Rondbladig wintergroen en Geelhartje groeien. Dit type vegetatie komt buiten de duinen alleen hier voor (Weeda et al., 2002). Ook het Toppad, een ander natuurgebied in beheer bij dezelfde organisatie, heeft deels het karakter van duinvalleien, maar het oppervlak is hier geringer. Verzuring speelt hier grotere rol, omdat in de bodem na afgraven nog maar weinig schelpen (kalk) aanwezig waren. Dergelijke verzuurde duinvalleien komen in de duinen aan de duinbinnenzijde voor, waar de oudste, meest ontcalciteerde duinen liggen. In twee nieuwe natuurgebieden aangrenzend aan het Voorsterbos zijn met opzet duinvallei vegetaties 'gemaakt'. In het Voorsterveld is bewust een landschap van hogere zandkoppen en natte laagten gemaakt. Vanaf de Voorsterweg is dit duinlandschap goed herkenbaar. Door uitleg van maaisel lijkt de begroeiing op de hogere koppen op die van rivierduinen in het Vechtdal, met o.a. Steenanjer, Groot geel walstro en Grasklokje. Bij uitleg van maaisel uit de duinen had de begroeiing er hier anders uit gezien. Het Kadoelerveld is zodanig ingericht dat het noordelijk deel elk jaar een aantal weken onder water kan staan door het opstuwten van de

Kadoelerbeek (Bremer et al., 1998). Hiermee wordt voorkomen dat de bodem verzuurt. Een aantal voor duinvalleien kenmerkende soorten, zoals de eerder genoemde Geelhartje en Kruipwilg, zijn met een opmars bezig. De verwachting is dat zich hier de komende decennia een lage grazige vegetatie ontwikkelt die wat soorten betreft zowel iets heeft van duinvalleien als van vochtig hooiland uit de Kop van Overijssel. Er wordt gemaaid met speciale maai-opraap apparatuur die ook elders in de regio wordt gebruikt en de ervaring leert dat ook met deze apparatuur zaden worden verslept, zoals vroeger boeren dat deden met hooiwagens waar van alles van afviel bij het transport van hooiland naar boerderij en van boerderij naar andere hooilanden.

De Kuinderplasjes betreft de enige heide ter wereld die zich ontwikkeld heeft onder zeeniveau, maar wel op een onder open berkenbos/heide gevormde bodem! Een landschap van meer dan 3800 jaar geleden is hier in zekere zin 'hersteld'. Op de foto massale groei van Moeraswolfsklauw welke de voorloper is van Dopheide.

Hakhout

Het Nederlandse bos kent een aantal beheervormen. Het meest bekend is die van opgaand bos. Bijna al het bos in de polder is opgaand hout; na aanplant en dunningen krijgen bomen de kans om een dikke stam te vormen met kroon. Het bos wordt dan ca. 50 jaar (Populier) of meer dan 100 jaar (Zomereik) later geoogst. In grote delen van Nederland is eeuwenlang niet opgaand bos maar hakhout kenmerkend geweest. Eikenbomen werden dan om de 8 – 20 jaar bij de grond gekapt. Er werd in mei gekapt vanwege de schors welke dan het makkelijkst kon worden losgeklopt. Schors was van grote waarde om er looizuur uit te winnen (de zogenaamde eekwinning). De dunne stammen werden dan gebruikt als staken en het fijne takhout werd bij elkaar gebonden door de 'bosscher' en verkocht, bijv. aan bakkerijen (Goutbeek, 2015). Een heel mooi voorbeeld van nog gekapt eeuwenoud eikenhakhout komt voor op het Hoge land van Vollenhove, bij Heetveld (Westerholtbos). Andere bossen op het Hoge land van Vollenhove zijn ooit hakhout geweest, maar vooral na WOII omgevormd naar opgaand bos. De ontwikkeling van hakhout heeft bij de aanplant in de polder geen enkele rol gespeeld. Ruim twintig jaar geleden had het

De eerste generatie esdoornhakhout in het Voorsterbos. Vijftien jaar geleden zijn hier esdoorns dicht bij de grond afgezaagd en in plaats van af te sterven zijn de stobben weer uitgelopen en hebben zich krachtige stammen gevormd die dik genoeg zijn om weer gekapt te worden. Zo'n cyclus van kap en groei kan eeuwenlang worden herhaald waarbij grote stobben of stoven ontstaan.

Flevolandschap de primeur met het afzetten van een stukje bos met Es. Essenhakhout is onze contreien erg zeldzaam. Hét voorbeeld hiervan is het eeuwenoude Zalkerbos en mooie hakhoutstoven komen ook voor in het houtwallengebied van Paasloo-Steenwijkerwold. Na overdracht van het Voorsterbos van SBB naar Natuurmonumenten is een groot oppervlak Gewone esdoorn gekapt om deze opdringere niet-inlandse soort te bestrijden. Vijftien jaar later blijken de stobben na de kap sterk te zijn uitgelopen (zie foto). Op twee plekken is zo ongewild een eerste generatie esdoornhakhout ontstaan. De beheerder is hier voornemens een hakhoutbeheer toe te passen waar het hout eenmaal in de 10 – 15 jaar wordt afgezet. Hoewel de Gewone esdoorn pas in de 16e eeuw in ons land verscheen komt het als hakhout in ons land niet voor. Wel is het in Engeland te vinden op kalkgrond, maar is hier vaak verwaarloosd en stoven zijn doorgeschoten. In het Kuinderbos is sinds 2004 een bosbeheer ingezet waarbij vanaf de boswegen met een zogenaamde verzamelknipper het hout wordt gekapt en verzameld. Vervolgens wordt het versnipperd. Dit snipperhout gaat richting Flevocentrale waar het bijdraagt aan het halen van CO₂ doelen. In totaal ging het in de eerste kapronde om meer van 15 km bosrand, die gemiddeld 10 – 15 m breed is. Door dit hakhout beheer ontstaan stroken, die sterk bijdragen aan de beleving van het bos en die van belang zijn voor o.a. kleine zoogdieren, dagvlinders en broedvogels³.

3. bron: Staatsbosbeheer, Harco Bergman

*Een in 2012
gegraven pool in
het Leemringveld
(paddenstoel-
reservaat)
liggend op het
ondoordringbare
keileem.*

Poelen

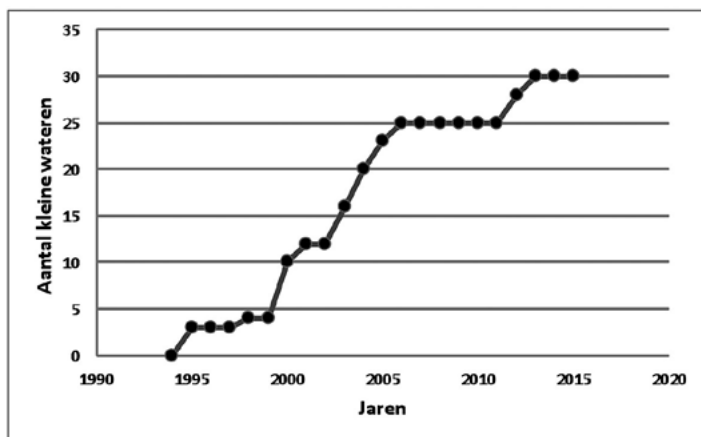
Poelen zijn veelal ronde of ovale plasjes met een doorsnede van tussen de 10 en 20 meter. Ze zijn eeuwenlang door boeren onderhouden in gebieden met een lemige ondergrond en zijn aangelegd om het vee te drenken. Er liep toen nog veel vee buiten en gesleep met water was niet mogelijk. Mooie voorbeelden hiervan zijn te vinden op het Hoge land van Vollenhove. Eén van de eerste poelen in de polder werd in de jaren zeventig aan de rand van de gesteentetuin binnen het Schokkerbos gegraven en had vooral een educatieve functie (het laat o.a. zien dat water op keileem blijft staan). De hausse in poelen graven kwam in de jaren tachtig op als één van de manieren om de achteruitgang van amfibieën te keren op de hogere gronden in Nederland. Poelen werden gegraven voor o.a. de Boomkikker en Grote watersalamander. In de polder komen deze soorten niet voor, maar juist in en om het Voorsterbos zijn vanaf de jaren negentig in totaal 30 poelen gegraven (figuur 5) ten behoeve van Groene kikker, Kleine watersalamander en diverse soorten libellen. Niet het drenken van vee was het doel, maar juist kansen te bieden voor bijzondere natuur. Een hele mooie pool ligt direct achter de bedrijfsschuur van Natuurmonumenten aan de Kraggenburgerweg. Verder het bos in, aan de rand van een keileemgrasland

ligt een andere pool in de volle zon. Hier is na aanplant de Dotterbloem sterk toegenomen.

Slotopmerkingen

In een groot deel van de polder is de standaard combinatie van erf-weg-singel-akker-tocht hetzelfde gebleven, maar juist binnen de gebieden van het Flevolandschap, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer is veel veranderd. Een belangrijke aanjager van dit beleid is het in 1990 door het Rijk vastgestelde Natuurbeheerplan geweest, waardoor geld en middelen beschikbaar kwamen om op grote schaal de achteruitgang van de natuur te stoppen door eerder ontgonnen gronden weer aan de natuur terug te geven. Door de provincie Flevoland is dit beleid vastgelegd in een beleidsplan dat de basis is geworden voor aankoop

*Figuur 5. De
toename van het
aantal poelen in
en rondom het
Voorsterbos.*

en inrichting van landbouwgrond in de drie polders (provincie Flevoland 1999). In de Noordoostpolder zijn daardoor honderden ha minder goede landbouwgrond rondom Voorsterbos, Schokland en Kuinderbos omgevormd naar natuur, wat de mogelijkheid bood om nieuwe habitats te maken. Maar ook in de natuurgebieden is het nodige gebeurd. In het Kuinderbos is heide tot stand gekomen na boskap en zijn 3800 jaar oude vennen hersteld. De aanleg van beken is een verhaal waarbij zowel voormalige landbouwgrond als bestaand bosgebied betrokken is. Het meest indrukwekkende voorbeeld hiervan is de Voorsterbeek. De vraag is of in de toekomst nog nieuwe habitats zullen ontstaan. Er doen zich soms ontwikkelingen voor die niet waren te voorzien, denk aan geluidswallen of de ontwikkeling van

een parkbos. Voor het droogvallen was de polder in feite een groot open water. Alleen op het eiland Schokland kwamen meerdere habitats voor. Nu komen er meer dan 60 verschillende voor. Er zijn deels heel bewust keuzes gemaakt, zoals die voor herstel van vennen, het maken van beken of realisatie van de Kuinderheide. Dit alles komt omdat in de rand van de polder een oud verleden en een jonge polder elkaar overlappen, tenminste bodemkundig. Hier is op ingespeeld door habitats van het oude land ook een kans te geven in het nieuwe land en met succes. Een strakke inrichting is hier vervangen door vloeiende lijnen, met kansen voor een nieuw landschap en bijzondere natuur.

###

Literatuur

- Bosch, G.J. van den, 1995. Stroomversnellingen in het Almeerderhout? Staatsbosbeheer, Lelystad.
- Bremer, P., 2000. Nieuwe natuur in het Kuinderbos. Notitie. 8 pag.
- Bremer, P., 2004. De Kuinderplas. Een botanische 'hotspot' in de Noordoostpolder. Vriendenkring 44(3): 33 – 42.
- Bremer, P., J. Akkerman & L. Berris, 1998. Het Kadoelerveld. Een voorstel voor inrichting van een natuurontwikkelingsgebied. Rapport Natuurmonumenten.
- Brenkelen, W. van., 2004. Geologisch onderzoek in Nederland en de belangstelling voor Urk. De Vriendenkring 44(2): 6 – 21.
- Gotjé, W., 1993. De holocene laagveenontwikkeling in de randzone van de Nederlandse kustvlakte. Dissertatie, Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Goutbeek, A., 2015. Eikenhakhout langs de Vecht. Ambacht rond Dalfsen in de negentiende eeuw. Uitgeverij Matrijs.
- Hellinga, W.T. & G. van der Heide, 1955. Een eersterangs geologisch natuurmonument bij Urk. Na tien jaar. De Levende Natuur 59: 161 – 165.
- IAWM/CBS, 2004. Interprovinciale Inventarisatie-eenheden (IPI's) voor floristisch-, vegetatiekundig- en hydrobiologisch onderzoek. Zwolle/Voorburg.
- Provincie Flevoland, 1999. Nota Natuur en Landschap. ROV, Lelystad.
- Steenhuismeurs, 2015. Waterloopkundig laboratorium. Cultuurhistorische duiding, ruimtelijke analyse en essentiële principes. Projectnummer 276.
- Weeda, E.J., J.H.J. Schaminée & L. van Duuren, 2002. Atlas van Plantengemeenschappen in Nederland. Deel 2. Graslanden, zomen en droge heiden. KNNV uitgeverij, Utrecht.

IPI code	Hoofdgroepen	Landschapselement/habitat	KB	VB	Urk	Sl	rest
110	Broekbossen						
112		Elzenbroekbos	■	■			
113		Wilgenbos	■	■	■		■
120	Naald- en gemengd bos						
121		Dennenbos	■	■	■		
122		Lariks aanplant	■				
123		Overige naaldbos	■	■	■	■	
124		Gemengd bos en loof- en naaldhout	■	■	■	■	
130	Droge loofbossen						
131		Droog, relatief voedselarm bos	■	■			
132		Droog relatief voedselrijk bos	■	■	■	■	
140	Vochtige loofbossen						
143		Loofbos op voedselrijke gronden	■	■	■	■	■
145		Populier- en wilgeaanplant	■	■	■	■	■
150	Struwelen						
152		Jeneverbesstruweel			■		
154		Vlier-Braamstruweel	■	■			
155		Wilgenstruweel	■				■
156		Doornstruweel					
160	Hakhout					■	
162		Essenhakhout				■	
165		Esdoornhakhout		■			
170	Lijnvormige beplanting						
171		Houtwallen		■			
174		(Mei)doornhagen		■			
175		Elzen-essensingels					■
178		Bomenrijen	■	■	■	■	■
179		Landschappelijke aanplant					■
190	Kap- en stormvlakten						
191		Kapvlakten in naaldbos	■	■	■		
192		Kap-stormvlak in loofbos		■			
194		Nieuwe bosaanplant		■			■
210	Duingebied						
213		Natte duinvallei		■	■		
230	Heidegebied						
231		Droge heide	■				
232		Vochtige heide	■				
240	Halfnatuurlijke graslanden						
243		Vochtig tot natte graslanden	■	■	■	■	■
245		Droge graslanden	■	■	■	■	
		Keileemgrasland zonder keien		■	■	■	
		Keileemgrasland met keien: keienveld					
260	Laagveengebied						
263		Rietland	■		■	■	
310	Niet gegraven grote plassen						
312		IJsselmeer					
320	Grote aangelegde plassen						
321		Zandgaten					■
330	Vijvers en grachten						
331		vijver		■			
332		slotgracht	■				
340	Kleine aangelegde plassen						
341		Poelen	■	■	■	■	■
343		Karrevelden		■			
350	Kleine, niet gegraven open wateren						
351		Vennen	■				
352		Duinplassen		■	■		
360	Kleine moerassen						
363		Kleine moerassen				■	
364		ijsbanen		■	■	■	■

Bijlage Ia. Overzicht van alle landschapselementen/habitats in de Noordoostpolder. IPI code = code volgens Interprovinciale Inventarisatie-eenheden (IPI's, IAWM 2004). KB = Kuinderbos en aangrenzende nieuwe natuur, VB = Voorsterbos en aangrenzende nieuwe natuur, Urk = omgeving van voormalige eiland Urk, Sl = voormalige eiland Schokland en het omringend bos- en natuurgebied, rest = overige deel van polder.

Bijlage 1a. Overzicht van alle landschapselementen/habitats in de Noordoostpolder.

IPI code = code volgens

Interprovinciale

Inventarisatie-eenheden (IPI's, IAWM 2004).

KB = Kuinderbos en aangrenzende

nieuwe natuur, VB = Voorsterbos en

aangrenzende nieuwe natuur,

Urk = omgeving van voormalige eiland Urk,

Sl = voormalige eiland Schokland en

het omringend bos- en natuurgebied,

rest = overige deel van polder.

364		ijsbanen									
410	Graslanden										
411		Soortenarm grasland									
413		Kruidenrijk grasland									
418		Steilrand									
420	Akkers										
421		Grootschalig akkerland									
423		Intensief fruitteeltgebied									
520	Ruderaal gebied										
511		Ruigte en braakliggend terrein									
512		Vuilstortplaats									
610	Wegen										
611		Verharde weg met berm									
612		Parkeerplaatsen									
613		Onverharde wegen									
614		Bospaden									
630	Dijken										
631		Waterkerende dijken									
633		Binnendijken									
638		Geluidswallen									
720	Beken										
		Niet natuurlijke beken									
740	Kanalen										
741		Kanalen									
742		Tochten									
750	Sloten										
751		Sloten									
755		Greppels									
757		Bermsloten									
758		Bosgreppels									
							37	43	32	26	30

advertentie

VERTROUWDE
NAAM,
NIEUW ADRES!

PETER PRUMMEL
NOTARISKANTOOR

Boslaan 19 | 8302 AA Emmeloord | telefoon 0527-617447
www.notarisprummel.nl | info@notarisprummel.nl